

TEVRAT VE KUR'AN'I ANTİK MİSİR DÜŞÜNÇESİ IŞIĞINDA OKUMA: HZ. MUSA'NIN YILANA DÖNÜŞEN ASASI

CONSIDERING TORAH AND QUR'AN IN THE CONTEXT OF ANCIENT EGYPTIAN
THOUGHT: TURNING MOSES' STAFF INTO A SNAKE

MUKADDER SİPAHIOĞLU

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi, Ankara, Türkiye
Res. Asst. Mukadder Sipahioğlu, Ankara University, Faculty of Divinity, History of Religions, Ankara, Turkey

mukaddersipahioglu@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5881-2712

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Types
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Received
10 Temmuz 2020	10 July 2020
Kabul Tarihi	Accepted
10 Kasım 2020	10 November 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2020	30 December 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	

<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.767782>

ATIF/CITE AS:

Sipahioğlu, Mukadder, "Tevrat ve Kur'an'ı Antik Mısır Düşüncesi Işığında Okuma: Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası", [Considering Torah and Qur'an in the Context of Ancient Egyptian Thought: Turning Moses' Staff into a Snake], Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University 19/2 (December 2020), s. 917-951

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

Makale dosyası

Considering Torah and Qur'an in the Context of Ancient Egyptian Thought: Turning Moses' Staff into a Snake

Abstract

Turning staff into a snake is the first miracle, which is given to Moses. In Turkey, there are limited studies on the subject and these are done generally by focusing on Qur'an and Torah. However, the fact that the miracle took place in Ancient Egypt necessitates examining it in the context of the religious, cultural, and social life of Ancient Egypt. On the other hand, in the West, the issue is studied focusing on the Torah and Ancient Egyptian resources by ignoring the Qur'an. However, in this article, turning the staff into a snake will be discussed in the context of Ancient Egyptian culture focusing on the etymology of the keywords used in the Qur'an and the Torah. Therefore, it has a complementary aspect for the studies on the field.

According to the Qur'an, turning the staff into a snake happened three times, whereas according to the Torah, it was taken place only twice. In the Qur'an, the expressions of *sehara* (magicians), *sāhirin 'alīm* (wise/learned magicians) or *sehhārin 'alīm* (wise/learned magicians) are used for magicians. On the other hand, in the Torah, magicians are expressed with the word *hartummim* (magicians). According to researchers, the word *hartummim* is derived from the Late Egyptian word *hery-tep*, which is the abbreviated form of word *khery-hebet hery-tep*. That is why it is claimed that the Egyptian magicians who came across Moses and Aaron were *khery hebet* priests. In Egyptian literature, *khery hebets* were described as wise people. They are called with the expression *rekh khet* (wise) which indicates that they are professional magicians. The expression of *rekh khet* is similar to Qur'anic usage of *sāhirin 'alīm* or *sehhārin 'alīm* and also Torahic usage of *hahamim hartummim* (wise magicians). Moreover, after Moses turned the staff into a snake and performed white hand miracles, pharaoh described him as a wise magician. This means that Moses might have been identified with *khery hebet* priests by the pharaoh. In other words, the pharaoh and eminent around him have considered Moses as a wise magician.

Moses' staff is an important tool to understand how the Egyptians perceived him. The staffs of Moses and magicians are expressed in the Qur'an as *'asā* and in the Torah as *matte*. Considering the usage of staff both in the context of working as a shepherd and magic, it is suitable to think that the staff of Moses is most probably *hekat* scepter, which is the symbol of government and authority in Egyptian iconography. In the Qur'an, God gives Moses authority

and sends him with a *sultānin mubīn* beside miracles. Probably *sultānin mubīn* signifies *hekat* scepter. Namely, by equipping Moses with his vizier and his staff, God prepares and sends him to the pharaoh as a ruler.

Different words are used for the snake in the Torah and the Qur'an. The snake, which appeared for the first time, is expressed in the Qur'an with the word *hayyetun tes'ā* (a snake, moving swiftly). However, for the first snake the Qur'an also uses the word *cān*. *Cān* probably has a synonym meaning with *tes'ā* and points to the feature of the snake rather than species of snake. With the terms *cān* and *tes'ā*, God indicates a feature of snake, which is being quickly, and with the term *hayye*, he indicates species of snake. On the other hand, in the Torah, the snake is expressed with the term *nahash*, which is similar to *hayye*.

During the first encounter of Moses with the pharaoh, the staff turned into *su'bān*, namely *uraeus*, which is an important symbol in the royal iconography of Egypt. This situation shows that in order to clarify the position of Moses before the pharaoh, this miracle is given to him in the beginning. With this miracle, Moses is presented as equal to the pharaoh. Because of that, the pharaoh considers arrival of Moses as a political coup.

Although the Qur'an does not use any specific term for the snake in the last transformation, the Torah uses the word *tannin*. *Tannin* probably corresponds to the Apep/Apophis in Egyptian culture. The use of the same expression for the snake, in which both the magicians and Moses' staffs turned, gives the impression that both sides dominate the Apep, which is representative of chaos and threatens order (*maat*). In addition, turning the staff into Apep during mid-morning and being swallowed the staffs of magicians target God Ra and the magicians' authority. That is why the Egyptians also consider the arrival of Moses as a religious coup. Besides, most probably turning the staff into a snake in front of the public in *yevmu'z-zīne* presents the beginning of the public declaration.

Keywords: History of Religions, Ancient Egypt, Moses, Magicians, Staff, Snake, Sāhirin 'alīm, Sultānin mubīn

Tevrat ve Kur'an'ı Antik Mısır Düşüncesi Işığında Okuma: Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası¹

Öz

Allah toplumlara peygamberler göndermiş ve bu peygamberleri çeşitli mucizelerle desteklemiştir. Peygamberlerin gönderildikleri toplumun yapısına göre onlara verilen mucizeler değişiklik göstermiştir. Hem Yahudiler hem de Müslümanlar açısından önemli bir yere sahip olan Hz. Musa, İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. Onun görevlerinden biri, İsrailoğullarını firavunun zulmünden kurtarıp Mısır'dan çıkarmaktır. Bu görevi yerine getirebilmesi için de ona çeşitli mucizeler bahşedilmiştir. Bu mucizeler Kur'an'da "dokuz mucize (el-İsrâ 17/101; en-Neml 27/12)", Yahudi literatüründe ise "on bela" şeklinde geçmektedir. Mucizelerden ilki asanın yılana dönüşmesidir.

Batı'da yapılan çalışmalarda, asanın yılana dönüşmesi Kur'an göz ardı edilerek Tevrat ve Antik Mısır merkezli ele alınmıştır. Türkiye'de ise konu, genellikle Tevrat ve Kur'an odaklı yapılan sınırlı sayıda çalışmayla ele alınmıştır. Ancak mucizenin gerçekleştiği yerin Antik Mısır olması onun Antik Mısır'ın dinî, kültürel ve sosyal yapısı çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca hem Kur'an'da hem de Tevrat'ta hadisenin aktarılışı esnasında kullanılan kelimeler de konunun Antik Mısır çerçevesinde değerlendirilmesi hususunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle Kur'an, Tevrat ve Antik Mısır bağlamında yapılacak bir incelemenin hem Hz. Musa'nın Mısırlılar nezdindeki konumunu ve mucizelerin mahiyetini anlamak hem de Kur'an ve Tevrat'taki anlatımları sağlıklı bir zemine oturtmak açısından önem arz ettiği aşikârdır. Bu doğrultuda çalışmamızda asanın yılana dönüşmesi bu üç kaynak göz önünde bulundurularak bütüncül bir yaklaşım içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın odak noktasını Kur'an ve Tevrat anlatımlarındaki mucizeyle ilgili kilit noktada bulunan kavramların etimolojik olarak incelenmesi ve bunların Antik Mısır bağlamında değerlendirilerek mahiyetinin ortaya koyulması oluşturmaktadır. Konu ele alınırken öncelikle Kur'an ve Tevrat'ta mucizenin nasıl anlatıldığından bahsedilerek genel bir çerçeve çizilmiştir. Ardından da büyücülerin kimliği, Hz. Musa'nın büyücülükle itham edilmesi, Hz. Musa'nın ve büyücülerin asaları, yılan motifi, büyücülerin asa ve iplerinin yılana dönüşmesi ve Hz. Musa'nın asasının büyücülerin asalarını yutması hususları üzerinde durularak bu mucize Antik Mısır kültürü ışığında ele alınmıştır.

¹ Makalenin ham halini okuyarak öneri ve düzeltmelerde bulunan Doç. Dr. Yasin Meral, Dr. Öğr. Üyesi Tolga Savaş Altınel, Arş. Gör. Sema Nur Uzun, Arş. Gör. Safiye Merve Özkaldı, Hatice Dağhan ve Mustafa Bilgin'e teşekkür ederim.

Büyücülerin kimliği ve Hz. Musa'nın büyücülükle itham edilmesi bağlamında Kur'an'da *sehara* (sihirbazlar), *sâhirin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar) ya da *sehhârin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar) ifadeleri kullanılmıştır. Tevrat'ta ise büyücüler *hartummim* kelimesiyle ifade edilmiştir. *Hartummim* kelimesinin, *khery-hebet hery-tep* (baş *khery hebet*) ifadesinin Geç Mısırcadaki formu olan *hery-tep* olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle de Hz. Musa ve Hz. Harun'un karşılaştığı büyücülerin Mısır edebiyatında bilge kişiler olarak nitelendirilen *khery hebet* rahipleri olduğu iddia edilmiştir. Metinlerde onlar için profesyonel büyücü olduklarına işaret eden *rekh khet* (bilge) ifadesi kullanılmıştır. *Rekh khet*, büyücülerini nitelendirmek için kullanılan Kur'an'daki *sâhirin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar) ya da *sehhârin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar) ve Tevrat'taki *hahamim hartumim* (bilge büyücüler) kelimeleriyle benzerlik arz etmektedir. *Rekh khet* aynı zamanda Hz. Musa'nın asa ve beyaz el mucizelerini göstermesinin ardından firavunun onu "bilge bir sihirbaz" olarak nitelendirmesini de hatırlatmaktadır. Bu durum firavunun Hz. Musa'yı *khery hebet* rahipleriyle özdeşleştirdiğini ve profesyonel bir büyücü olarak algıladığını göstermektedir.

Hz. Musa'nın ve büyücülerin asaları bağlamında Kur'an'da *'asâ*, Tevrat'ta ise *matte* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Her iki metinde de asalar için aynı ifadelerin kullanılmış olması bize asanın hem çobanlıkla hem de büyücülükle ilişkili olduğunu göstermektedir. Antik Mısır'da bu bağlamda kullanılan asa, yönetim ve otoritenin sembolü olan *hekat asası*dır. Muhtemelen hem Hz. Musa'nın hem de büyücülerin taşıdığı ve Kur'an'da geçen *sultânin mubîn* ifadesiyle kastedilen bu asadır.

Kur'an'da asanın yılana dönüşmesi üç kez, Tevrat'ta ise iki kez gerçekleşmiştir. Buna göre asa, ilk defa Hz. Musa'nın Allah'la konuşması esnasında yılana dönüşmüştür. Bu sırada ortaya çıkan yılan Kur'an'da *hayyetün tes'â* (hızla hareket eden yılan) ve *cân* kelimeleriyle ifade edilmiştir. Muhtemelen *hayye* dönüşen yılanın türüne, *tes'â* ve *cân* kelimeleriyle yılanın niteliğine yani hızlı bir şekilde hareket etmesine işaret etmektedir. Tevrat'ta ise ortaya çıkan yılan *nahaş* kelimesiyle ifade edilmiştir. Asa ikinci kez firavunla Hz. Musa'nın ilk karşılaşması esnasında yılana dönüşmüştür. Bu esnada ortaya çıkan yılan Kur'an'da *su'bân* olarak geçmektedir. *Hayye*den daha büyük olduğu düşünülen *su'bân*'ın Mısır ikonografisinde önemli bir yere sahip olan ve firavunu koruduğuna inanılan *uraeusa* işaret ediyor olması muhtemeldir. Asa üçüncü kez büyücülerle Hz. Musa'nın karşılaşması esnasında yılana dönüşmüştür. Bu karşılaşmada ortaya çıkan yılan için Kur'an'da herhangi bir ifade kullanılmazken, Tevrat'ta *tannin* kelimesi geçmektedir. *Tannin* muhtemelen kaosu sembolize eden Apep/Apophis yılanına işaret etmektedir.

Firavunun huzurunda gerçekleşen karşılaşmada büyücülerin asa ve ipleri de yılanı dönüşmüş ve Hz. Musa'nın asası büyücülerin asalarını yutmuştur. Mısır edebiyatında büyücülerin cansız varlıkları canlandırabildiğine dair anlatımlar mevcuttur. Bu bağlamda cansız olan asanın canlı bir varlığa yani yılanı dönüşmesi Mısırlıların yabancı olmadıkları bir durumdur. Onlar için farklı olan Hz. Musa'nın asasının kendi asalarını yutmasıdır. Bu durum sihirbazlar tarafından kendi güçlerinin ve bilgilerinin yutulması olarak algılanmış ve onların Hz. Musa'nın ve ilahının üstünlüğünü kabul ederek secdeye kapanmalarına ve Hz. Musa'nın müttefiki haline gelmelerine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Antik Mısır, Musa, Büyücüler, Asa, Yılan, Sâhirin 'alîm, Sultânin mubîn

Giriş

Hz. Musa, Yahudi ve İslam geleneğinde önemli bir yere sahiptir. O, İsrailoğullarını firavunun zulmünden kurtarıp Mısır'dan çıkarmakla görevlendirilmiştir. Bu görevi yerine getirebilmesi için de ona çeşitli mucizeler bahşedilmiştir. Kur'an'da "dokuz mucize (el-İsrâ 17/101; en-Neml 27/12)",² Yahudi literatüründe ise "on bela" şeklinde geçen bu mucizelerden ilki asanın yılanı dönüşmesidir.³ Söz konusu mucize Türkiye'de, genellikle Tevrat ve Kur'an cihetinden yapılan sınırlı sayıda çalışmayla ele alınmıştır. Ancak mucizenin gerçekleştiği yerin Antik Mısır olması, onun Antik Mısır'ın dinî, kültürel ve sosyal yapısı çerçevesinde değerlendirilmesini de gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda yapılacak bir inceleme, hem Hz. Musa'ya verilen mucizelerin mahiyetinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlayacak hem de Hz. Musa'nın Mısırlılar nezdindeki konumunu ve Mısırlıların ona yaklaşımını anlama açısından önemli ipuçları sunacaktır. Ayrıca Kur'an ve Tevrat'taki ifa-

² Dokuz mucize kavramının Antik Mısır'daki dokuz yay kavramına ya da dokuzlu tanrı pantheonuna tekabül ettiğine dair iddia için bk. Yasin Meral, *Sâmirî'nin Buzâğısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 30-32.

³ Tevrat'ın Çıkış Kitabı'nın 7 ve 12. bölümleri arasında yer alan olaylar Yahudi geleneğinde "on bela (eser ha-makot)" şeklinde adlandırılmakta ve bunun içerisine asanın yılanı dönüşmesi dâhil edilmemektedir. Ancak kanaatimiz bu mucizenin de belaların içerisine dâhil edilmesi yönündedir. Nitekim McCarthy de belaların asanın yılanı dönüşmesiyle başladığını iddia etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Dennis J. McCarthy, "Moses' Dealings with Pharaoh: Ex 7,8-10,27", *The Catholic Biblical Quarterly* 27/4 (1965), 336-347. Bazı Yahudi âlimlere göre Musa'ya ilk olarak bu mucizenin verilmesinin sebebi Musa'nın İsrailoğullarının kendisine inanmaya çağını söyleyerek onlara iftira atmasıdır. Bu nedenle Tanrı, başlangıçta asayı yılanı dönüştürerek onun bir nevi yılan gibi hareket ettiği hususunda imada bulunmuş, ardından elini beyaza dönüştürerek onu cezalandırmıştır. Bk. *Midrash of Rabbi Moshe Alshich on the Torah*, çev. Eliyahu Munk (Jerusalem-New York: Lambda Publishers, 2000), 2/363; *Ramban Commentary on the Torah*, çev. Rabbi Charles B. Chavel (New York: Shilo Publishing House, Inc., 1973) 2/ 44.

delerin daha sağlıklı bir zemine oturtularak anlaşılmasına ve müphem yerlerin aydınlatılmasına da olanak sağlayacaktır.

Batı'da yapılan çalışmalarda, asanın yılanı dönüştürmesi Kur'an göz ardı edilerek Tevrat ve Antik Mısır merkezinde ele alınmıştır. Bu bağlamda ön plana çıkan çalışmalar arasında Scott B. Noegel'in "Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus"⁴ adlı makalesiyle, John D. Currid'in, "The Egyptian Setting of the 'Serpent' Confrontation in Exodus 7,8-13"⁵ adlı makalesini⁵ zikretmek mümkündür.⁶ Türkiye'de ise tespit edebildiğimiz kadarıyla asanın yılanı dönüştürmesini Antik Mısır bağlamında ele alan çalışmalar Mete Firidin'in *Hz. Musa'nın Kanatları ve Yaşadığı Gerçek Dönem* adlı kitabı,⁷ İbrahim Emre Şamloğlu'nun "Antik Mısır Mitolojisinde Apep-Ra Düellosu ve Hz. Musa'nın Yılanı Dönüştürme Asası: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme" adlı makalesi⁸ ve Muhammet Salih Şimşir'in, *Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü* adlı yüksek lisans tezidir.⁹ Firidin'in kitabı dışındaki iki kaynağın ana temasını Mısır mitolojisindeki Apep/Apophis (kaosu, yokluğu sembolize eden yılan) oluşturmuştur. Firidin ise Wadjet'le (kraliyetin koruyucusu ve Aşağı Mısır'ın hamisi olan kobra tanrıça) ortaya çıkan yılan arasında bir bağlantı kurarak mucizeyi ele almıştır. Çalışmamızda ise odak noktayı Kur'an ve Tevrat anlatımlarında, mucizeyle ilgili kilit noktada bulunan kavramların etimolojik olarak incelenmesi ve bunların Antik Mısır bağlamında değerlendirilerek mahiyetinin ortaya koyulması oluşturmaktadır. Çalışmamız bu bağlamda hem Batı'da hem de Türkiye'de yapılan çalışmaları tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir.

⁴ Scott B. Noegel, "Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus", *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 24 (1996), 45-59. Makalenin Türkçe çevirisi için bk. Scott B. Noegel, "Musa ve Sihir: Çıkış Kitabı Üzerine Notlar", çev. Esra Erdoğan - İbrahim Emre Şamloğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/2 (2017), 161-182.

⁵ John D. Currid, "The Egyptian Setting of the 'Serpent' Confrontation in Exodus 7,8-13" *Biblistische Zeitschrift* 39 (1995), 203-224.

⁶ Batılı araştırmacılar tarafından konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalardan bazıları şunlardır: McCarthy, "Moses' Dealings with Pharaoh: Ex 7,8-10,27", 336-347; Robert K. Ritner, "And Each Staff Transformed into a Snake: The Serpent Wand in Ancient Egypt", *Through a Glass Darkly: Magic, Dreams and Prophecy in Ancient Egypt*, ed. Kasia Szpakowska (Swansea: The Classical Press of Wales, 2006), 205-225; James K. Hoffmeier, *Israel in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition* (New York: Oxford University Press, 1996).

⁷ Mete Firidin, *Hz. Musa'nın Kanatları ve Yaşadığı Gerçek Dönem* (İstanbul: Cinius Yayınları, 2019).

⁸ İbrahim Emre Şamloğlu, "Antik Mısır Mitolojisinde Apep-Ra Düellosu ve Hz. Musa'nın Yılanı Dönüştürme Asası: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61/1 (2020), 31-57.

⁹ Muhammet Salih Şimşir, *Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 123-128.

Bu çalışmada asanın yılanı dönüşmesi Kur'an, Tevrat ve Antik Mısır kaynakları göz önünde bulundurularak bütüncül bir yaklaşım içerisinde ele alınmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle mucizeye dair Kur'an ve Tevrat anlamları verilerek genel bir çerçeve oluşturulacak, ardından da çeşitli noktalar Antik Mısır kültürü ışığında ele alınacaktır. Bu noktalar; büyücülerin kimliği ve Hz. Musa'nın büyücülükle itham edilmesi, Hz. Musa'nın ve büyücülerin asaları, yılan motifi, büyücülerin asa ve iplerinin yılanı dönüşmesi ve Hz. Musa'nın asasının büyücülerin asalarını yutmasıdır.

1. Kur'an ve Tevrat'ta Asanın Yılanı Dönüşmesi

Asanın yılanı dönüşmesi hadisesi, Kur'an'da ve Tevrat'ta bazı farklılıklar olmakla birlikte benzer bir anlatıma sahiptir. Kur'an'da üç defa asanın yılanı dönüşmesi söz konusuyken, Tevrat'ta bu olay, yalnızca iki kez gerçekleşmiştir. Kur'an'a göre asa ilk olarak Hz. Musa'nın Allah'la konuşması esnasında yılanı dönmüştür.¹⁰ Buna göre, bir Mısırlıyı öldürmesinin ardından firavunun kendisini öldüreceğinden korkup Medyen'e kaçan Hz. Musa, burada sekiz ya da on yıl kaldıktan sonra ailesiyle birlikte hazırlıklarını yapıp Medyen'i terk etmiştir.¹¹ Yolculuk esnasında Tur Dağı tarafında bir ateş gören Hz. Musa, ateşin olduğu yere doğru yürümüş, ateşe yaklaştığı esnada Allah kendisine seslenmiş¹² ve Hz. Musa peygamber olarak görevlendirilmiştir. Bu konuşma esnasında Allah, Hz. Musa'dan elindeki asayı bırakmasını istemiş, asanın hızla kıvrılıp giden bir yılanı dönüşmesinden dolayı o, korkarak arkasına bakmadan kaçmıştır.¹³ Bunun üzerine Allah, ondan, korkmamasını ve asayı eline almasını istemiş, asa da eski hâline dönmüştür.¹⁴

Tevrat'ta ise hadise şu şekilde nakledilmektedir: Musa, kayınbabası Yitro'nun¹⁵ sürüsünü güderken Tanrı Dağı'na Horev'e varmış ve burada yanan bir çalılık görmüştür. Çalılığa doğru giderken Tanrı, Musa'ya seslenerek

¹⁰ *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumu Meâli*, çev. Abdülkadir Şener vd. (İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, 2016), Tâhâ 20/10-21; en-Neml 27/7-10; el-Kasas 28/29-31.

¹¹ el-Kasas 28/15-29.

¹² Tâhâ 20/10-16; en-Neml 27/7-10; el-Kasas 28/29-30.

¹³ Tâhâ 20/17-21; en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31.

¹⁴ Tâhâ 20/21.

¹⁵ İslamî gelenekte Yitro'nun Şuayp olduğu düşünülmektedir. Kurtûbî bu durumu "Babalının adı Yesrûn idi. Yesrûn ise Şuayb (a.s.)'ın kendisidir" sözleriyle, Taberî ise "Bir rivayete göre Şuayb'ın adı Yezon'dur" ifadesiyle aktarmıştır. Bk. İmam Kurtûbî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2015), 13/287; İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/335. Kaynaklarda Yitro'nun Yesrûn ya da Yezon şeklinde geçmesi iki dil arasındaki ses değişiminden kaynaklanmaktadır.

onu İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarması için görevlendirmiştir.¹⁶ Bu konuşma esnasında Musa'ya üç mucize verilmiştir.¹⁷ Bunlardan ilki, asanın yılana dönüşmesidir. Tanrı Musa'dan asasını yere atmasını istemiş, asa yılana dönüşmüş ve Musa yılana görünce kaçmıştır. Tanrı bunun üzerine Musa'dan yılana kuyruğunu tutmasını istemiş ve asa eski haline dönmüştür.¹⁸

Kur'an'a göre ikinci dönüşüm Hz. Musa'nın firavunun huzuruna çıktığı esnada,¹⁹ üçüncüsü ise firavunun Hz. Musa'dan herkesin gelip görebileceği uygun bir buluşma vakti ayarlaması isteği üzerine *yevmu'z-zîne* (süslenme günü/şenlik günü)²⁰ gerçekleştirilmiştir. Bu günde ülkenin dört bir tarafından getirtilen sihirbazlarla Hz. Musa arasında bir düello yapılmıştır. Düello sırasında sihirbazlar iplerini ve asalarını atmış ve bunlar sihirden dolayı hızla hareket ediyormuş gibi görünmüştür. Bu durumdan korkan Hz. Musa, Allah'ın kendisini sakinleştirmesinin ardından asasını atmış ve asası sihirbazların iplerini ve asalarını yutmuştur.²¹ Olayın ardından sihirbazlar secdeye kapanıp Allah'a iman etmiştir. Firavun ise, kendisi izin vermeden sihirbazların böyle bir şey yapmalarına çok kızarak onları ellerini-ayaklarını çaprazlama kesip hurma ağaçlarına asmakla tehdit etmiştir. Ayrıca Hz. Musa'yı da onlara sihri öğreten kişi olmakla suçlamıştır. Ancak sihirbazlar gördükleri bu mucizeden dolayı Allah'a inanmaktan vazgeçmemiştir.²²

Tevrat'ta ise firavunun huzurunda asanın yılana dönüşmesi yalnızca bir kez gerçekleştirilmiştir. Musa ve Harun firavunun huzuruna çıktıklarında, firavun onlardan mucize göstermelerini istemiş, bunun üzerine Harun asayı yere atmış ve asa yılana dönüşmüştür. Gördüğü manzara karşısında firavun, kendi bilge ve büyücülerini çağırtmıştır. Gelen büyücüler de asalarını yere atmışlar ve onların asaları da yılana dönüşmüştür. Ancak Harun'un asası onların asalarını yutmuştur.²³

¹⁶ *Kutsal Kitap* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016), Çık.3:1-22.

¹⁷ Çık.4:1-8.

¹⁸ Çık.4:1-5.

¹⁹ el-A'râf 7/103-107; eş-Şuarâ 26/30-32.

²⁰ *Yevmu'z-zînenin* Mısır kültüründe neye karşılık geldiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Meral'e göre *yevmu'z-zîne* ilk olarak firavunun tahta çıkışının otuzuncu yılında kutlanan, ardından da her üç yılda bir tekrarlanan ve firavunun Mısır'ı yönetecek güç ve kudrette olduğunu göstermeyi amaçlayan Sed Festivali'dir. Detaylı bilgi için bk. Meral, *Sâmirî'nin Buzağısı*, 36-37. Firidin'e göre ise *yevmu'z-zîne* 21 Nisan'da kutlanan Wadjet Festivali'dir. Bk. Firidin, *Hz. Musa'nın Kanatları ve Yaşadığı Gerçek Dönem*, 104.

²¹ el-A'râf 7/111-117; Yûnus 10/79- 81; Tâhâ 20/58-69; eş-Şuarâ 26/38-45.

²² el-A'râf 7/120-126; Tâhâ 20/70-74; eş-Şuarâ 26/46-51.

²³ Çık.7:8-13. Tevrat'ta bu asa bazen Harun'a bazen de Musa'ya nispetle kullanılmıştır. Belalar kapsamında asanın Harun'a nispetle kullanıldığı yerler için bk. Çık.7:19; 8:5, 16.

Kur'an'daki ifadelerden firavunun huzurunda mucizenin iki kez gerçekleştirildiği ve bunların arasında bir zaman aralığı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Tevrat'ta bu zaman aralığından bahsedilmeksizin Harun'un asasının yılan dönüşmesinin hemen sonrasında, büyücülerin toplanarak onların da aynı şeyi yaptıkları anlatılmaktadır. Ayrıca Kur'an'daki anlatımın aksine Tevrat'ta, asayı firavunun önünde yılanla dönüştüren kişi Musa değil de Harun olarak geçmekte ve sihirbazların bu olaydan etkilenerek iman ettiklerine dair bir ifadeye rastlanmamaktadır. Tevrat'a göre sihirbazların Musa'nın gösterdiği mucizelerin arkasında Tanrı'nın olduğunu anlamaları sivrisinek belasıyla gerçekleşmiştir.²⁴ Ancak bu da onların iman etmelerine vesile olmamıştır.

2. Antik Mısır Düşüncesi Işığında Asanın Yılanla Dönüşmesi

Antik Mısır düşüncesi ışığında asanın yılanla dönüşmesi belli noktalar üzerinde durularak ele alınacaktır. Bunlar; büyücülerin kimliği, Hz. Musa'nın büyücülükle itham edilmesi, Hz. Musa'nın ve büyücülerin asaları, yılan motifi, büyücülerin asa ve iplerinin yılanla dönüşmesi ve Hz. Musa'nın asasının büyücülerin asalarını yutmasıdır.

2.1. Büyücülerin Kimliği ve "Bilge Büyücü" olarak Hz. Musa

Antik Mısır'da büyücü olarak nitelendirilen kişiler ve yaptıkları büyüler çeşitlilik göstermiştir. Bu kişileri temelde ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, herhangi bir eğitim almayan, bir tapınakla bağlantısı olmayan ve buldukları yerlerde şifacı olarak çalışan kadın ve erkek büyücülerdir. İkincisi ise belli bir eğitimden geçen, tapınaklarda çalışan ve büyücülerin büyük bir kısmını teşkil eden rahiplerdir.²⁵ İlk gruba giren büyücüler, insanları hayvan ısırıklarına, açlığa vs. karşı koruma gibi halk nezdinde yaptıkları büyülerle ön plana çıkmıştır. İkinci gruba girenler ise devlet nezdinde yaptıkları ve evrendeki mevcut düzeni sürdürmeyi amaçlayan büyülerle ön plana çıkmıştır.²⁶ Bu durum bize firavunun yanındaki büyücülerin rahip olduklarını göstermektedir. Ancak Antik Mısır'da birçok rahip sınıfı bulunmaktadır. Peki, bilgelikleri ve büyücülük yetenekleriyle ön plana çıkan bu rahipler kimlerdir?

Kur'an'da büyücüler için *sehara* (sihirbazlar),²⁷ *sâhirin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar)²⁸ ya da *sehârin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar)²⁹ ifadeleri kullanılır.

²⁴ Çık.8:19.

²⁵ Pat Remler, "Magicians", *Egyptian Mythology A to Z* (New York: Chelsea House, 2010), 116.

²⁶ A. Rosalie David, *Handbook to Life in Ancient Egypt* (New York: Facts On File, Inc., 2003), 169.

²⁷ el-A'râf 7/113, 120; Yûnus 10/80; Tâhâ 20/70; eş-Şuarâ 26/38, 40-41, 46.

²⁸ el-A'râf 7/112; Yûnus 10/79.

²⁹ eş-Şuarâ 26/37.

mıştır. Tevrat'ta ise büyücüler *hartummim* kelimesiyle ifade edilmiştir.³⁰ *hartummim* kelimesinin kökeninin *khery-hebet hery-tep* (*baş khery hebet*) ifadesinin Geç Mısırcadaki formu olan *hery-tep* olduğu düşünülmektedir.³¹ Bu nedenle Musa ve Harun'un karşısına çıkan Mısırlı büyücülerin *khery hebet*³² rahipleri olduğu iddia edilmiştir. *Khery hebet* rahipleri tasvirlerde etek giyen, tek omuzlarını kapatan çaprazlama bir kuşak bağlayan ve ellerinde papirüs tomarı tutan ya da ondan bir şeyler okuyan kişiler olarak resmedilmiştir.³³ Büyük bir güce sahip olan *khery hebet* rahipleri okuma-yazma bilmelerinden dolayı dinî ve büyüsel metinlere hâkim olmuş ve çeşitli büyüler yapmıştır.³⁴ Onlar, tapınak ritüellerinde, cenaze ritüellerinde, devlet ve bireyler için gerçekleştirilen ritüellerde yer almıştır.³⁵

*Khery hebet*ler Mısır edebiyatında bilge kişiler olarak nitelendirilmiştir.³⁶ Bu bağlamda onlar için metinlerde *rekh khet* (bilge) ifadesi kullanılmıştır. Bilmek

³⁰ Çık.7:11. Tanah'ta *hartummim* kelimesi Yusuf'un kralın düşünüyü yorumladığı bölümdeki (Yar.41:8, 24) ve Daniel'in Nebukadnetssar'ın düşlerini yorumladığı bölümdeki (Dan.1:20; 2:10, 27; 4:7, 9) büyücüler için de kullanılmıştır. Smith ve Fuller *hartummim* kelimesini kâtip şeklinde çevirmiştir (Reginald Stuart Poole, "Magic, Magicians", *Encyclopaedic Dictionary of the Bible: Comprising its Antiquities, Biography, Geography and Natural History*, ed. William Smith (London: William Clowes and Sons, 1863), 2/198). Her ne kadar çeviri başlangıçta yanlış gibi gözüküyor olsa da aslında kâtip unvanı, *khery hebet* rahiplerine verilen unvanlardan biridir. *Khery hebet*ler, içerisinde kitapların muhafaza edildiği, çeşitli konularda çalışmaların yapıldığı, kütüphane, okul, üniversite ya da yazıhane olarak işlev gören ve *yaşam evi* olarak adlandırılan yerlerle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Hatta *baş khery hebet*ler, *yaşam evinin kâtibi* unvanını almış ve yazıların kopyalanması, okunması ve muhtemelen kompoze edilmesinden sorumlu olmuştur (Geraldine Pinch, *Magic in Ancient Egypt* (London: British Museum Press, 1994), 51-52). *Khery hebet* rahipleri *tanrının kitaplarının kâtibi* ya da *kutsal papirüs tomarlarının kâtibi* gibi unvanlar da almıştır (Roger Forshaw, *The Role of the Lector in Ancient Egyptian Society* (Oxford: Archaeopress Archaeology, 2014), 63).

³¹ Robert Kriech Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice* (Chicago: The University of Chicago, 1993), 220; J. R. Harris, *The Legacy of Egypt* (Oxford: Clarendon Press, 1971), s. 263. Goedicke'ye göre, kökeni *hery tema* (post üzerinde oturanlar/duranlar) olan *hartummim* kelimesi olayların yaşandığı esnada kralın etrafında görev yapan memurları ifade etmek için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hans Goedicke, "Hartummim", *Orientalia* 65 (1996), 24-30.

³² "Ritüel kitabı taşıyan kişi" anlamına gelen *khery hebet* kelimesi, İngilizceye *lector* (okuyucu rahip) olarak çevrilmiştir. Bk. Alan H. Gardiner, *Ancient Egyptian Onomastica* (London: Oxford University Press, 1947), 1/55*; E. A. Wallis Budge, *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary* (London: John Murray, 1920), 1/580; Raymond O. Faulkner, *A Concise Dictionary of Middle Egyptian* (Oxford: Griffith Institute, 2017), 251; Rainer Hannig - Petra Vomberg, *Wortschatz der Pharaonen in Sachgruppen* (Mainz: Philipp von Zabern, 2012), 608.

³³ Denise M. Doxey, "Priesthood", *OEA*, ed. Donald B. Redford (New York: Oxford University Press, 2001), 3/69.

³⁴ E. A. Wallis Budge, *A Short History of the Egyptian People: With Chapters on Their Religion, Daily Life etc.* (London: J. M. Dent, 1914), 182.

³⁵ Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, 220.

³⁶ Doxey, "Priesthood", 3/69.

(*rekh*) ve şey (*khet*) kelimelerinden oluşan *rekh khet* “şeyleri bilen” anlamına gelmektedir. Teknik bir tabir olarak *rekh khet*, profesyonel büyücüler için Orta Krallıktan (MÖ. 1980-1760) Greko-Romen dönemin sonuna kadar kullanılmıştır.³⁷ Örneğin, Kral Snefru (MÖ. 2543-2510) zamanında yaşayan Neferti³⁸ ve Kral Djoser (MÖ. 2592-2566) zamanında yaşayan İmhotep³⁹ hem *khery hebet* hem de bilge olarak nitelendirilen kişiler arasındadır. Bilgeler yani büyücülükte uzman olan kişiler, kralın danışmanları arasında da yer almıştır.⁴⁰

Antik Mısır’da bilge kişiler; tanrılar, ruhlar ve insanlar da dâhil olmak üzere her şeyin ismine/bilgisine sahip olan kişiler olarak görülmüştür. Bu yüzden de onların bu unsurlar üzerinde güç sahibi oldukları ve onları büyü için bir hazne olarak kullanabildikleri düşünülmüştür.⁴¹ Çünkü Mısırlılara göre tanrıların isimlerini bilmek, onların güçlerine erişebilmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle de Ra (güneş tanrısı, yaratıcı tanrı) ve Apep gibi farklı formlara sahip olan tanrıların bütün formlarının ve bunlara ait olan isimlerin bilinmesi, tanrılar üzerinde tam anlamıyla hâkimiyet sağlayabilmenin şartını oluşturmuştur.⁴² Bilge kişiler aynı zamanda *maa kheru* yani “doğru sözlü/sesli, kelimesi doğru olan”⁴³ olarak da nitelendirilmiştir. Bununla onların büyüülü sözleri bilip bunları doğru bir şekilde telaffuz edebildikleri kastedilmiştir.⁴⁴

³⁷ Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, 229-230.

³⁸ Neferti, *Bastet’in büyük khery hebet rahibi (khery hebet aa n baset) ve doğunun bilgisi (rekh khet pw n iabet)* olarak adlandırılmıştır. Metnin tamamı için bk. Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature: The Old and Middle Kingdom* (Berkeley: University of California Press, 1973), 1/139-145. Metnin transliterasyonu ve çevirisi için bk. University College London (UCL), “Prophecy of Neferty” (Erişim 25 Nisan 2020).

³⁹ J. A. Rogers, *World’s Great Men of Color* (New York: Touchstone, 1996), 1/38; Rana Salim, *Cultural Identity and Self-Presentation in Ancient Egyptian Fictional Narratives: An Intertextual Study of Narrative Motifs from the Middle Kingdom to the Roman Period* (Danimarka: University of Copenhagen, Doktora Tezi, 2013), 36.

⁴⁰ Alexander Moret, *The Nile and Egyptian Civilization* (London: Routledge & Kegan Paul, 1972), 407.

⁴¹ Moret, *The Nile and Egyptian Civilization*, 404. Bu bağlamda, el-Bakara 2/31’de geçen Allah’ın Hz. Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretmesi, Hz. Âdem’in varlıklar üzerine hâkim kılınması şeklinde yorumlanabilir.

⁴² Eleanor L. Harris, *Ancient Egyptian Divination and Magic* (York Beach, Maine: Samuel Weiser, Inc. 1998), 102.

⁴³ *Maa kheru* aslında Mısırlıların öldükten sonraki hayata dair inançları kapsamında kullanılan bir kavramdır. Buna göre Mısır’ın daha gelişmiş versiyonu olan Sazlık Arazi’ye girmeyi hak eden ölü *maa kheru* olarak adlandırılmış ve burada sonsuza kadar yaşamıştır. Bk. Salima Ikram, “Afterlife Beliefs and Burial Customs”, *The Egyptian World*, ed. Toby Wilkinson (London: Routledge, 2007), 340.

⁴⁴ Moret, *The Nile and Egyptian Civilization*, 404. Kur’an’da Hz. Musa’nın, dilinin dolaşacağını söylemesi (eş-Suarâ 26/13), Allah’tan dilindeki düğümü çözmesini istemesi (Tâhâ 20/27), Hz. Harun’un daha iyi konuştuğunu söylemesi (el-Kasas, 28/34) ve firavunun onu, derdini anlatmaktan aciz biri olarak nitelendirmesi (ez-Zuhruf 43/52); Tevrat’ta da Musa’nın dili ve

Khery hebetler için kullanılan *rekh khet* ifadesi Kur'an'da büyücülerini nitelendirmek için kullanılan *sâhirin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar)⁴⁵ ya da *sehhârin 'alîm* (bilge/âlim sihirbazlar)⁴⁶ ifadelerini hatırlatmaktadır. Aslında büyücülerin bu şekilde nitelendirilmesine Tevrat'ta da rastlanmaktadır. Mısır'dan Çıkış Kitabı'nda Harun'un asasını yılana dönüştürmesinin ardından firavun, bilgelerin (*hahamim*), büyücülerin (*hartummim*) çağırılması emrini vermiştir. Sonraki cümlelerde ise bilgiler zikredilmeyip yalnızca büyücülerin geldiğinden ve asalarını yılana dönüştürdüklerinden bahsedilmiştir.⁴⁷ Benzer bir duruma Yusuf'la ilgili anlatıda da rastlanmaktadır. Yaratılış Kitabı'nda kralın, gördüğü rüyayı yorumlaması için büyücülerini (*hartummim*), bilgelerini (*hahamim*) çağırması; ancak büyücülerin firavunun rüyasını yorumlayamadığı ifade edilmiştir.⁴⁸ Her iki anlatıda da başlangıçta büyücüler ve bilgiler ifadesinin kullanılıp ardından yalnızca büyücüler ifadesine yer verilmesi, metinde geçen bilgiler kelimesinin ayrı bir sınıf olmaktan ziyade büyücülerin sıfatı olarak kullanılmış olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Bu çerçevede Tevrat'taki *hahamim*, *hartummim* ifadesini "bilge büyücüler" şeklinde anlamak ve bunun Kur'an'daki *sâhirin 'alîm* ifadesine tekabül ettiğini söylemek mümkündür.

Rekh khet ifadesi aynı zamanda Hz. Musa'nın asa ve beyaz el mucizelerini gerçekleştirdikten sonra firavun ve çevresindekilerin Hz. Musa'ya nispetle söylediği "Şüphesiz bu bilge bir sihirbazdır (*sâhirun 'alim*)"⁴⁹ ifadesini de hatırlatmaktadır. Yukarıda yaptığımız açıklamalardan ayetteki *sâhir* kelimesinin *khery khebe*, *'alim* kelimesinin ise *khery hebetlerin* büyücülükteki bilgelikleri

konuşması ağır olan biri (Çık.4:10) olarak resmedilmesi dikkat çekicidir. Bu ifadeler bilge büyücüler için kullanılan *maa kheru* ifadesi ışığında değerlendirildiğinde, Hz. Musa'nın dilinin tutuk olduğunun vurgulanması, muhtemelen bilge büyücülerle aynı şeyleri yapmış olsa bile onun büyücü olarak nitelendirilmesini engellemeye ve mucizelerin, büyücülerin sihriinden farklı bir şey olduğunu göstermeye yöneliktir. Çünkü Hz. Musa tutukluğundan dolayı büyü sözleri doğru bir şekilde söyleme yeteneğine sahip değildir ve bu durum büyücülerin düzgün bir şekilde yapılmasını engellemektedir. Musa'nın dilinin tutuk olması, onun kendi kavmi arasında yaşamamasından dolayı ana dilini doğru düzgün konuşamadığı (Mehmet Katar, "Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi", *Kur'an'da Yahudiler*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Kuramer, 2019), 170-171) ya da Medyen'de kalmasından dolayı Mısır dilini akıcı bir şekilde konuşamadığı şeklinde yorumlanmıştır (Yasin Meral, "Hz. Musa'nın Hayatına Dair Bazı Değerlendirmeler", *Din ve Toplum* 4/3 (2015), 38).

⁴⁵ el-A'râf 7/112; Yûnus 10/79.

⁴⁶ eş-Şuarâ 26/37.

⁴⁷ Çık.7:10-11.

⁴⁸ Yar.41:8, 24.

⁴⁹ el-A'râf 7/109; eş-Şuarâ 26/34. Kur'an'da Hz. Musa için aynı zamanda *sâhir/sihirbaz* (ez-Zuhuruf 43/49), *sâhirun ev mecnun/sihirbaz* ya da *deli* (ez-Zâriyât 51/39), *sâhirun kezzâb/yalancı* bir sihirbaz (el-Mü'min 40/24) ifadeleri de kullanılmıştır. Ayrıca hem Hz. Musa hem de Hz. Harun'a nispetle *sâhirân/iki sihirbaz* (Tâhâ 20/63) nitelendirilmesi yapılmıştır.

ne ve uzmanlıklarına nispetle onlar için kullanılan *rekh khet* ifadesine işaret ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum firavunun karşısına ilk defa çıkan Hz. Musa'nın asa ve beyaz el mucizelerini göstermesinin ardından firavunun onu *khery hebet* rahipleriyle özdeşleştirdiğini ve Hz. Musa'yı gizli sırlara vakıf olan profesyonel bir büyücü olarak algıladığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim Manetho (MÖ. 3. yy)⁵⁰ ve Strabo (MÖ. 64-MS. 24)⁵¹ gibi erken dönem yazarlar da Musa'nın Mısırlı bir büyücü olduğunu iddia etmiştir.

2.2. Hz. Musa'nın ve Büyücülerin Asaları

Asa, Antik Mısır'da oldukça yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Gücün ve sosyal statünün sembolü olan asaların farklı tür ve boyutta birçok çeşidi bulunmaktadır.⁵² Nitekim 18. Hanedanlık krallarından Tutankhamon'un (MÖ. ?-1324) mezarında bulunan 130 tane asa ve değnek; 11. Hanedanlığın sonu (MÖ. 2080-1940) 12. Hanedanlığın (MÖ. 1939-1760) başlarında yaşadığı düşünülen ve *nom*⁵³ yöneticisi olan Djehutynakht'ın mezarında⁵⁴ bulunan 250'den fazla asa ve değnek bu durumu gözler önüne sermektedir.⁵⁵ Mısır toplumunda asanın bu kadar çok türünün olması, Hz. Musa'nın ve büyücülerin kullandıkları asaların özel bir asa olup olmadığı sorusunu da beraberinde getirmektedir.

Kur'an'da hem büyücülerin hem de Hz. Musa'nın kullandığı asa, '*asâ* kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵⁶ Kur'an aynı zamanda Hz. Musa'nın asasını yorulunca yaslanmak, ağaçlardan hayvanları için yaprak silkelemek ve başka ihtiyaçlarını gidermek için kullandığına dair bilgi vermiştir.⁵⁷ Çıkış Kitabı'nda ise hem Musa ve Harun'un hem de büyücülerin kullandıkları asa, *mat-*

⁵⁰ Mısırlı bir rahip olan ve Heliopolis Tapınağı'nda görev yapan Manetho'ya göre Musa, gerçek adı Osarseph olan Heliopolisli bir rahiptir. Bk. *Manetho, with an English Translation*, çev., ed. William Gillan Waddell (Cambridge: Harvard University Press, 1940), fr. 54, 131.

⁵¹ Yunanlı bir tarihçi, coğrafyacı ve filozof olan Strabo'ya göre Musa, Aşağı Mısır'da yaşayan Mısırlı bir rahiptir. Bk. *The Geography of Strabo*, çev. Horace Leonard Jones (London: William Heinemann Ltd, 1930), 16.2.35.761.

⁵² Peter Lacovara, *The World of Ancient Egypt: A Daily Life Encyclopedia* (California: ABC-CLIO, LLC, 2017), 191.

⁵³ Antik Mısır dilinde *sepat* olarak ifade edilen *nom*, idari birimlere verilen isimdir.

⁵⁴ Museum of Fine Arts Boston (MFA), "Front Side Panel of Outer Coffin of Djehutynakht" (Erişim 19 Nisan 2020).

⁵⁵ Nick Brown, "Tutankhamun's Sticks", *American Research Center in Egypt* (Erişim 18 Nisan 2020).

⁵⁶ Kelimenin Hz. Musa'ya nispetle kullanıldığı yerler için bk. el-A'râf 7/107, 117; Tâhâ 20/18; eş-Şuarâ 26/32, 45, 63; en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31. Kelimenin büyücülere nispetle kullanıldığı yerler için bk. Tâhâ 20/66; eş-Şuarâ 26/44.

⁵⁷ Tâhâ 20/18.

te kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵⁸ Ayrıca Musa'nın asası için *matte ha-Elohim* (Tanrı'nın asası) ifadesi de kullanılmıştır.⁵⁹ Tevrat'ta, asa hem Harun'a hem de Musa'ya nispet edilirken, Kur'an'da yalnızca Hz. Musa'ya nispet edilmiş ve Hz. Harun'un elinde asa olduğuna dair herhangi bir ifade yer almamıştır.

Matte sözlükte, ağaçtan yapılan değnek, baston, harman yaparken kullanılan araç, lideri simgeleyen ve lider tarafından kullanılan asa, otorite ve cezayla ilişkili olan bir araç olarak geçmektedir. Ayrıca Tevrat'ın muhtelif yerlerindeki kullanımına bağlı olarak *matteye* dal, ekmek ve yiyecek tedarik etmede kullanılan araç, ok, mızrak, kabile ve İsrailoğullarının kabileleri şeklinde anlamlar da verilmiştir.⁶⁰ İlk defa Yaratılış, 38:18'de geçen *matte* kelimesinin, Tevrat'ta çoğunlukla Mısır bağlamında kullanılmasından dolayı bazı araştırmacılar, terimin Mısır kökenli olduğunu iddia etmiştir.⁶¹ Bu iddiaya göre *matte* kelimesi, Antik Mısır dilindeki *medu* "değnek/asa" kelimesinden gelmektedir.⁶² Antik Mısır'da *medu asası*; köylüler, yaşlı insanlar, çobanlar, muhafızlar⁶³ ve askerler tarafından, yerine göre silah ya da baston olarak kullanılan bir asa türü olarak geçmektedir.⁶⁴ Tanrılarla da ilişkilendirilen *medu asası*, gökle yeri birbirinden ayıran ve göğü destekleyen ilahî gücün sembolü olarak görülmüştür. Dört yönle de arasında bağ kurulan asa, ölüye sunu olarak verilmiş, cenaze ritüelleri esnasında kullanılmış ve bu ritüellerde ölünün yeniden canlanmasına olanak sağlayan ilahî gücü simgelemiştir.⁶⁵

Currid'e göre *matte* ve *medu* aynı bağlamda kullanılan iki asadır. Tanah'taki (Yaratılış, 38:18; I. Samuel, 14:27; Habakkuk, 3:14) ifadelerle dayanarak Currid, *mattenin* baston, bir çeşit silah ya da tanrının gazabı için kullanılan mecazî bir ifade olduğunu; *medunun* da baston, çobanların asası ve tanrının gücünün sembolü olarak kullanıldığını iddia etmiştir. Ayrıca, özellikle Yeni Krallıkta

⁵⁸ Kelimenin Musa'ya nispetle kullanıldığı yerler için bk. Çık.4:2, 4, 17; 7:15, 17; 9:23; 10:13; 14:16; 17:5. Kelimenin Harun'a nispetle kullanıldığı yerler için bk. Çık.7:9-12, 19-20; 8:5, 16-17. Kelime büyücülere nispetle yalnızca Çık.7:12'de kullanılmıştır.

⁵⁹ Çık.4:20; 17:9.

⁶⁰ Bk. *Semantic Dictionary of Biblical Hebrew*, "מטה" (Erişim 19 Nisan 2020); H. W. F. Gesenius, *Hebrew-Chaldee Lexicon to the Old Testament* (PDF: Baker Pub Group, 1990), "מטה", 466-467. Ayrıca bk. Francis Brown vd., *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament with an Appendix Containing the Biblical Aramaic* (Oxford: At the Clarendon Press, 1959), "מטה", 641.

⁶¹ John D. Currid, *Against the Gods: The Polemical Theology of the Old Testament* (Illinois: Crossway, 2013), 112.

⁶² Harris, *The Legacy of Egypt*, 263; Currid, *Against the Gods*, 112.

⁶³ Currid, *Against the Gods*, 113.

⁶⁴ William C. Hayes, *The Scepter of Egypt: A Background for the Study of the Egyptian Antiquities in the Metropolitan Museum of Art*, (New York: Metropolitan Museum of Art, 1978), 1/284.

⁶⁵ Nicholas R. Brown, "Come My Staff, I Lean Upon You: The Use of Staves in the Ancient Egyptian Afterlife", *JARCE* 53 (2017), 192-195.

(MÖ. 1539-1077) tanrıların kullandığı kraliyet asalarına nispetle “tanrının asası” anlamında *medu shepsy* (kutsal asa) tabirinin de kullanıldığını söylemiştir. Bu verilerden dolayı Currid, Musa’nın asasının basit bir çoban asası olan *medu asası* olduğunu, bu asayla büyüsel güçlere sahip olduğu düşünülen asaların yenilerek Mısırlı büyücülerin ve kraliyetin aşağılandığını ve Yahve’nin gücünün gösterildiğini iddia etmiştir.⁶⁶

Matte kelimesinin kökeninin *medu* olması, zorunlu olarak Musa’nın elinde taşıdığı asanın *medu asası* olacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü *medu asası*, Mısır tarihi boyunca çok yaygın bir şekilde kullanılmış olmasıyla ön plana çıkan bir asadır. Kelimenin Musa’yla ilgili anlatılar haricinde de kullanılıyor olması, Yahudilerin toplumsal hafızalarında yer eden bu yaygın kelimeyi kullanmayı tercih etmiş oldukları ihtimalini de akıllara getirmektedir. Ayrıca Tevrat’ta hem Musa ve Harun’un asası hem de büyücülerin asası için aynı ifadenin kullanılması *mattenin medu asası* olduğu ihtimaline de ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Kısacası, aralarındaki ses benzerliği *matte* kelimesinin kökeninin *medu* olabileceğine işaret etse de zorunlu olarak bu iki asanın aynı fonksiyona sahip olduğu ve *mattenin medu asasına* tekabül ettiği sonucuna ulaşılamamaktadır.

Tevrat ve Kur’an’da asa için farklı terimler kullanılmış olsa da asanın niteliğine dair ortak olan bazı noktalar ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki *matte* kelimesinin sözlük anlamından, Tâhâ 20/18’deki ifadelerden⁶⁷ ve Hz. Musa’nın Medyen’deyken çobanlık yapmasıyla ilgili anlatımlardan⁶⁸ anlaşılacağı üzere asanın özellikle çobanlık bağlamında kullanılmasıdır. İkincisi ise, büyücüler ve Hz. Musa’nın asası için aynı ifadenin kullanılmasıdır. Bu durum, “Antik Mısır’da hem çobanlıkla hem de büyüyle bağlantısı olan bir asa var mıdır?” sorusunu akla getirmektedir. Bu nedenle bu iki nokta üzerinde durularak asanın türü tespit edilmeye çalışılacaktır.

Antik Mısır’da kullanılan asalardan biri *hekat asası*dir.⁶⁹ Kraliyet nişanlarının en ön plana çıkanlarından biri olan *hekat asası*, yönetimi sembolize etmektedir.⁷⁰ Bu asanın kökeni çobanların kullandığı asaya dayanmaktadır. Asa, başlangıçta Busiris’te yaşayan ve çobanlıkla ilgilenen insanların tanrı-

⁶⁶ Currid, *Against the Gods*, 112-114, 119.

⁶⁷ “Musa şöyle cevap verdi: O benim asamdır, ona dayanırım, onunla koyunlarımı ağaçlardan yaprak silkelirim, ayrıca onunla başka işler de yaparım.”

⁶⁸ Çık.3:1; el-Kasas 28/23-26.

⁶⁹ *Hekat asası* bazı kaynaklarda *heka* şeklinde geçmektedir.

⁷⁰ Ian Shaw - Paul Nicholson, “Crowns and Royal Regalia”, *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt* (Cairo: The American University in Cairo Press, 2002), 75.

sı Andjeti'nin sembolü olarak kullanılmıştır. Sonrasında ise tanrı Osiris'in (ölüm, diriliş ve bereket tanrısı) Andjeti'nin yerine geçmesiyle asa, Osiris'in sembolü haline gelmiştir. Tarih Öncesi Dönem'den itibaren de çoban asası otorite sembolü olarak kullanılmıştır.⁷¹ Antik Mısır tarihi boyunca dönemsel farklılıklar olmakla birlikte *hekat asası*; eyalet yöneticileri, yabancı ülkelerin kralları/yabancı kabilelerin liderleri, krallar, bazı yüksek rütbeli memurlar,⁷² Nübye valisi, vezirler,⁷³ Osiris ve hem Osiris hem de kralla özdeşleşen tanrılar tarafından kullanılmıştır.⁷⁴

Çoban asasının özellikle firavunla ve otoriteyle özdeşleştirilmesi dikkat çekicidir. Bu özdeşliğin muhtemel iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi, çoban asasının krallık doktrininde önemli bir yeri olan Osiris'in sembolü olmasıdır. İkincisi ise, *Merikare'ye Öğütler*'de geçtiği üzere insanlığın tanrının sürüsü olarak tanımlanması ve kraldan, onlarla iyi bir şekilde ilgilenmesinin istenilmesidir.⁷⁵ Halkın tanrının sürüsü olması, firavunu çoban konumuna getirmiştir.⁷⁶ Yani tanrının oğlu ve yeryüzündeki temsilcisi olan firavun, bir nevi çoban olarak resmedilmiş ve tanrının sürüsü olan insanları beslemekle/gütmekle sorumlu tutulmuştur. Bu nedenle de çobanlıkla özdeşleşen *hekat asası* yönetimle ve firavunla ilişkilendirilmiştir. Çobanlıkla uğraşan toplumlarda da toplumun liderinin hayvanları gütmekten sorumlu tutulması ve asanın onun otoritesinin sembolü olarak görülmesi söz konusudur.⁷⁷ Örneğin, II. Senusret (MÖ. 1845-1837) zamanına ait olan bir tasvirde Mısırlı olmayan bir lider elinde otorite sembolü olarak *hekat asasının* bir benzerini tutarken ve çobanlık yaparken resmedilmiştir.⁷⁸

Hekat kelimesiyle aynı kökten olan *heka* kelimesi "yönetici", "sultan", "hâkim" anlamına gelmektedir. Kur'an'ın, Hz. Musa'nın firavuna gönderilmesi

⁷¹ Geoffrey Graham, "Insignias", *OEA*, ed. Donald B. Redford, (New York: Oxford University Press, 2001), 2/165; Hayes, *The Scepter of Egypt*, 1/286.

⁷² Henry G. Fischer, "Notes on Sticks and Staves in Ancient Egypt", *Metropolitan Museum Journal* 13 (1978), 15, 23.

⁷³ Percy E. Newberry, "The Shepherd's Crook and the So-Called 'Flail' or 'Scourge' of Osiris", *The Journal of Egyptian Archaeology* 15:1/2 (1929), 85.

⁷⁴ Graham, "Insignias", 2/165.

⁷⁵ Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature*, 1/106. Metin hakkında kısa bilgi ve metnin bir kısmının Türkçe çevirisi için bk. Yasin Meral, "Hz. Lokman'ın Öğütleri ve Antik Mısır'ın Sebait Metinleri", *Milel ve Nihal* 15:1 (2018), 18-19, 28-29.

⁷⁶ Hoffmeier, *Israel in Egypt*, 154.

⁷⁷ Newberry, "The Shepherd's Crook and the So-Called 'Flail' or 'Scourge' of Osiris", 85.

⁷⁸ The Metropolitan Museum of Art (MET), "Leaders of the Aamu of Shu" (Erişim 5 Mayıs 2020).

bağlamında *bi âyâtînâ ve sultânin mubîn*⁷⁹ ifadesini kullanması, onun hem bir takım mucizelerle hem de mucizelerden hariç bir *sultânin mubîn* ile gönderildiğini göstermektedir. Peki, *sultânin mubîn* ile Kur'an'ın kastettiği nedir? Bu ifade meallerde “apaçık delil”, “mucize”, “ferman”, “belge”, “kanıt”, “burhan”, “yetki” ve “güç” şeklinde çevrilmiştir.⁸⁰ Tefsirlerde ise farklı yorumlar olmakla birlikte *sultânin mubîn*in asa olduğu ifade edilmiştir.⁸¹ Sultan, aynı zamanda yönetici için kullanılan kavramlardan biridir. Ayrıca Allah, Hz. Musa ve Hz. Harun'u firavuna gönderirken Harun'u, Musa'ya vezir olarak verdiğini⁸² ve her ikisine de sultanlık yani yetki vereceğini (*nec'alu lekumâ sultânen*)⁸³ söylemiştir. Bütün bunlar bizi Hz. Musa'nın İsrailoğullarının lideri/yöneticisi olarak, Hz. Harun'un ise onun veziri/danışmanı olarak firavunun karşısına çıkmış olduğu, Hz. Musa'nın elinde taşıdığı asanın hem çobanlıkla hem de otoriteyle ilişkisi olan *hekat asası* olduğu ve *sultânin mubîn* ile kastedilenin de bu asa olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Peki, Hz. Musa'nın asası en başından beri *hekat asası* mıydı yoksa normal bir asaydı da sonradan asanın fonksiyonunda bir değişim mi yaşandı? Yahudi geleneğinde bu asanın ilk olarak Tanrı tarafından Âdem'e verildiğinden bahsedilmektedir. Nesilden nesile aktarılmak suretiyle Musa ve Harun'a geçen asanın ahir zamanda ise Mesih tarafından kullanılacağına inanılmaktadır.⁸⁴ Buradan Âdem'den beri var olan asanın Musa'nın eline geçmesiyle fonksiyonel bir değişime uğramış olabileceği anlaşılmaktadır. Diğer bir ihtimal ise, asanın en başından beri *hekat asası* olmasıdır. Kur'an'da halkın gaflet içerisinde olduğu bir zamanda Musa'nın şehre geldiğinden ve kavga eden iki adamı gördüğünden bahsedilmektedir.⁸⁵ Musa bahsi geçen şehre neden gitmiştir?

⁷⁹ Hûd 11/96; el-Mü'minûn 23/45, el-Mü'min 40/23. ez-Zâriyât 51/38'de ise yalnızca *bi sultânin mubînin* ifadesi geçmektedir.

⁸⁰ Meal karşılaştırmaları için bk. Türkçe Kur'an Mealleri, “Hud Suresi 96. Ayet” (Erişim 4 Mayıs 2020).

⁸¹ Kurtûbî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/144, 16/375; Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 13/111, 16/428; Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri: El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Gavâmidit-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, çev. Muhammed Çoşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 3/480; Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri: Envârû't-Tenzil ve Esrârû't-Te'vîl*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013), 3/537.

⁸² Tâhâ 20/29; el-Furkân 25/35.

⁸³ el-Kasas 28/35.

⁸⁴ Yasin Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı: Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 224-225. Yahudi kaynaklarında ise saf safirden yapılmış ve üzerinde tanrının kutsal adının yazılı olduğu bu asayı Musa'nın, Yitro'nun bahçesinde bulduğu geçmektedir. Bk. Baki Adam, *Hazreti Musa: Bir Peygamberin Sıradışı Hayatı* (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2019), 40.

⁸⁵ el-Kasas 28/15; Çık.2:11-15.

Sarayda yetişmesinden dolayı ona çeşitli görevler verilmiş olması muhtemeldir. Belki de o, firavunu temsilen elinde *hekat* asası ve kraliyet nişanlarıyla denetim yapmak ya da başka bir görevi yerine getirmek için gittiği şehirde böyle bir olayla karşılaşmıştır. Ayetin devamında Musa'nın geceyi şehirde geçirdiğinden sabah olunca da şehri terk edip Medyen'e doğru yola çıktığından bahsedilmektedir.⁸⁶ Yani Musa, muhtemelen elinde asasıyla apar topar şehri terk etmek zorunda kalmış, sonrasında ise kendisinin kraliyetle bağlantısı olduğunu gösteren bu asayla geri dönmüştür.

Aydınlatılması gereken bir diğer nokta ise, büyücülerin asaları için de *hekat* kelimesinin kullanılıp kullanılmadığıdır. Kaynaklarda büyücülerin büyü yapabilmek için yanlarında asalar, bereket figürleri, muskalar vs. gibi çeşitli malzemeler bulundurdıklarına dair ifadeler yer almıştır.⁸⁷ Onların kullandıkları eşyalar arasında *hekat* asası da bulunmaktadır.⁸⁸ Büyücüler ellerindeki bu asayla ritüeller, festivaller vs. esnasında tanrıların güçlerini ve enerjilerini çağırmıştır.⁸⁹ Nitekim Mısırlılar arasında asa, taç, vs. gibi araçların tanrıların gücüyle dolu olduğuna dair bir inanç da bulunmaktadır.⁹⁰ Büyücülerin de *hekat* asasını kullanıyor olmaları, Musa'nın asasının *hekat* asası olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu asanın tanrılarla da ilişkilendirilmesi, *matte ha-Elohim* (Tanrı'nın asası) ifadesinin de *hekat* asasıyla uyumlu olduğunu göstermektedir.

2.3. Yılan Motifi

Antik Mısır'da yılanlar hem koruyucu hem de zehirlerinden dolayı korkutucu hayvanlar olarak görülmüştür. Bir taraftan onların zehirlerinden korunmak için muskalar ve büyüler yapan Mısırlılar, diğer taraftan da bu hayvanlara tapmıştır. Mısırlıların günlük yaşamlarından aşına oldukları yılanlar, kraliyet sembollerinde motif olarak da kullanılmıştır. Krallık sembolü olan *uraeus* (kutsal engerek), aynı zamanda kralın gücü ve korumasına da işaret etmiştir. Kobra şeklinde tasvir edilen ve kralın koruyucusu olarak kabul edilen tanrıça Wadjet'in de sembolü olan *uraeus*,⁹¹ Mısır tacının ya da başlığının ön kısmında

⁸⁶ el-Kasas 28/18-22.

⁸⁷ Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, 223; Forshaw, *The Role of the Lector in Ancient Egyptian Society*, 99.

⁸⁸ Ana Ruiz, *The Spirit of Ancient Egypt* (New York: Algora Publishing, 2001), 143-144. Harris, rahiplerin yanı sıra rahibelerin de bu asayı kullandıklarını iddia etmiştir. Bk. Harris, *Ancient Egyptian Divination and Magic*, 47-48.

⁸⁹ Ruiz, *The Spirit of Ancient Egypt*, 144.

⁹⁰ Rosemary Clark, *The Sacred Magic of Ancient Egypt* (Minnesota: Llewellyn Publications, 2003), 288.

⁹¹ Remler, "Uraeus", *Egyptian Mythology A to Z*, 194. Firidin, asanın dönüştüğü yılanı, kobra şeklinde tasvir edilen tanrıça Wadjet'le ilişkilendirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Firidin, *Hz.*

yer almıştır.⁹² Tacın önünde bu tanrıçanın da sembolü olan *uraeus*un olması, tacın tanrıçanın gücüyle dolu olduğu, firavuna büyüsel yetenekler verdiği, kobranın firavununun düşmanlarına korku saldığı ve ilahî düzeni koruduğu şeklinde bir inancın oluşmasına neden olmuştur.⁹³

Yılan motifi aynı zamanda asalarda da kullanılmıştır. Büyücüler tepe kısmı kobra kafası şeklinde olan asalar taşımış ve bu asalardaki kobra figürleri büyü tanrısı Heka ya da eşi Hekat'ı (*Weret Hekau*) sembolize etmiştir. Hatta tanrı Heka da elinde yılan şeklinde asa tutarken tasvir edilmiştir.⁹⁴ Büyücüler, bu asaları koruma sağlamada bir araç olarak kullanmıştır. Asaya şeklini veren yılanın asada var olan büyüsel güce işaret ettiği düşünülmüştür. Şifa sembolü olarak da kullanılan bu asalar,⁹⁵ büyücülerin ritüel esnasında tanrılar, insanlar ya da yaratıklar üzerinde otorite sahibi olduklarına işaret etmiştir.⁹⁶ Kral ve tanrılar da yılan şeklindeki asaları tutarken tasvir edilmiştir. Örneğin, Edfu'da bulunan bir metinde firavunun elindeki yılan asasıyla hayvanları sürdüğünden bahsedilmiştir. Tanrı Ptah (yaratıcı ve zanaatkâr tanrı) büyücülerin efendisi olarak bu asayı taşımış; tanrı Amon (hava tanrısı) ve tanrıça Nekhbet (Yukarı Mısır'ın hamisi olan akbaba tanrıça) de yine yılan şeklindeki asalarla tasvir edilmiştir. Yılanlar aynı zamanda kaosu temsilcisi olarak da görülmüştür. Örneğin, Antik Mısır'da Apep, kaosu temsil eden yilandır.⁹⁷ Yılan motifinin, kraliyetten günlük yaşama hayatın her alanında kullanılması asanın başka bir hayvana değil de yılanı dönüşmesinin özellikle tercih edildiğini göstermektedir. Mısır kültüründe yılanların birçok türünün ve anlamının olması, asanın dönüştüğü yılanın neye işaret ettiği ve ne tür bir anlam içerdiği sorusunu da beraberinde getirmektedir.

Tevrat'ta ve Kur'an'da asanın yılanı dönüşmesi esnasında ortaya çıkan yılan için farklı kelimeler kullanılmıştır. Daha öncesinde de ifade ettiğimiz gibi asa, ilk olarak Hz. Musa'nın Allah'la konuşması esnasında yılanı dönüşmüştür. Burada ortaya çıkan yılan, Kur'an'da *hayyetün tes'â* (hızla hareket eden

Musa'nın Kanatları ve Yaşadığı Gerçek Dönem, 98-108.

⁹² George Hart, "Wadjet", *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses* (London: Routledge, 2005), 161.

⁹³ John D. Currid, *Ancient Egypt and the Old Testament* (Michigan: Baker Books, 1997), 89-91.

⁹⁴ Harris, *Ancient Egyptian Divination and Magic*, 48.

⁹⁵ Wendy Rebecca Jennifer Golding, *Perceptions of the Serpent in the Ancient Near East: Its Bronze Age Role in Apotropaic Magic, Healing and Protection* (Güney Afrika: University of South Africa, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 169, 246. Arkeolojik kazılarda bulunan yılan şeklindeki asalara örnek için bk. Ritner, "And Each Staff Transformed into a Snake: The Serpent Wand in Ancient Egypt", 205-211.

⁹⁶ Harris, *Ancient Egyptian Divination and Magic*, 48.

⁹⁷ Golding, *Perceptions of the Serpent in the Ancient Near East*, 168, 170, 264.

yılan)⁹⁸ kelimesiyle ifade edilmiştir. Ancak Kur'an'ın bu esnada ortaya çıkan yılan için *hayyetün tes'â* haricinde *cân*⁹⁹ kelimesini de kullandığı görülmektedir. Bazı müfessirlere göre *cân* ayrı bir tür yılanı işaret etmektedir.¹⁰⁰ Ancak bu türden bir iddia bize çelişkili görünmektedir. Çünkü kanaatimizce Hz. Musa Medyen'den çıktığında bu olayı bir kere yaşamış, asasını bir kere yere atmış ve ortaya tek bir yılan türü çıkmıştır. Nitekim ayette kelimenin *keennehâ cân-nun* şeklinde geçmesi de bize asanın dönüşümünü değil, dönüştüğü varlığın bir özelliğini göstermektedir. Burada geçen *cân* kelimesi, asanın yılanla dönüştükten sonra hızlıca/çevik bir şekilde hareket etmesini ifade etmektedir.¹⁰¹ Zira *hayyetün tes'â* derken de Allah, asanın yılanla dönüştüğünü belli etmek için *hayye* (yılan), ortaya çıkan yılanın özelliğini belirtmek için de *tes'â* (koşan, hızla hareket eden) fiilini bir nevi sıfat şeklinde kullanmıştır. Bu nedenle kanaatimiz en-Neml 27/10 ve el-Kasas 28/31'de geçen *cân* kelimesinin bir nevi *tes'â* kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanıldığı ve yılanın özelliğine işaret ettiği şeklindedir.¹⁰² Aynı olayda ortaya çıkan yılan, Tevrat'ta da *nahaş*¹⁰³ olarak geçmektedir. Yılan için kullanılan genel bir ifade olan *nahaş*,¹⁰⁴ göz kapakları ve dış kulakları olmayan, uzun, ayaksız, kıvrılarak giden sürüngeneye verilen isimdir.¹⁰⁵

Firavunla Hz. Musa'nın ilk karşılaşmasında ortaya çıkan yılan, Kur'an'da *su'bân*¹⁰⁶ şeklinde geçmektedir. Müfessirler *su'bân*'ın *hayyeden* daha büyük bir yılanı işaret ettiği konusunda hemfikirdir.¹⁰⁷ Nitekim bu kelime, bazı meal-

⁹⁸ Tâhâ 20/20.

⁹⁹ en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31.

¹⁰⁰ İbn Kesîr *câmn* en hızlı giden ve en kıvrak olan bir yılan türüne işaret ettiğini iddia etmiştir. Bk. İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlıağa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991), 11/6125.

¹⁰¹ Ali Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 88-89.

¹⁰² İbranice Kur'an çevirilerinde, Yahudi âlimlerin *hayye* ve *cân* kelimelerini eş anlamlı olarak değerlendirdiği ve bu kelimeleri İbranice *nahaş* kelimesiyle ifade ettikleri görülmektedir. Bk. Uri Rubin, *ha-Kur'an* (Tel Aviv: Tel Aviv University Press, 2005), 253, 306, 315; Aharon ben Shemesh, *ha-Kur'an* (Tel Aviv: Hotsaat Sfarim Karni, 1978), 187, 226, 234; Hermann Zvi Reckendorf, *al-Kur'an o ha-Mikra* (Leipzig, 1857), 180, 220, 227; Yosef Yoel Rivlin, *al-Kur'an* (Tel Aviv: Hotsaat Dvir, 1987), 1/320; 2/402, 417.

¹⁰³ Çık.4:3.

¹⁰⁴ Ross G. Murison, "The Serpent in the Old Testament", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 21:2 (1905), 117.

¹⁰⁵ *Semantic Dictionary of Biblical Hebrew*, "שׂוֹבֵן" (Erişim 5 Mayıs 2020).

¹⁰⁶ el-A'râf 7/107; eş-Şuarâ 26/32.

¹⁰⁷ *Su'bân* müfessirler tarafından "sarı, boynu kıllı ve evi dolduracak kadar büyük bir yılan" (Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 3/203); "ağız açık, alt çenesini yere üst çenesini sarayın duvarına koymuş olan erkek bir yılan", "iki çenesinin arası kırk arşın olan bir yılan" (Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 4/92-93);

lerde “ejderha” şeklinde de çevrilmiştir. Bu durum bize yılanın boyutunda bir ilerleme ve gelişme olduğunu göstermektedir. Muhtemelen Allah, asayı başlangıçta daha küçük boyutta bir yılanı çevirerek, ilk defa bu türden bir olayla karşılaşan Hz. Musa’yı bu duruma alıştırmaya çalışmıştır. Zira asayı ilk defa yere attığında neyle karşılaşacağını bilmeyen Hz. Musa, onun yılanı dönüştüğünü görünce korkup kaçmıştır.¹⁰⁸ Firavunun karşısına çıktığında ise neyle karşılaşacağını bildiğinden asasını yere atınca herhangi bir korku emaresi göstermemiş ve öncekinden biraz daha büyük bir yılan ortaya çıkmıştır.

Firidin’e göre *su’bân* kelimesinin kök harfleri Arapçadaki *seab* (kürek çekmek) fiiline karşılık gelmekte ve aynı kökten *sayb* kelimesi “kısa deniz küreği” anlamında kullanılmaktadır. Antik Mısır’da küreklerin kobra şeklinde yapılmasından dolayı Firidin, *su’bân* kelimesinin kürek yılanına yani kobraya işaret ettiğini iddia etmiştir.¹⁰⁹ Bu durum Hz. Musa’nın asasının, kraliyet ikonografisinde önemli bir yere sahip olan ve firavunu koruduğuna inanılan *uraeusa* (kutsal engerek) dönüştüğünü göstermektedir. İlginç bir şekilde Rivlin de Kur’an çevirisinde *su’bânın* karşılığı olarak “engerek” anlamına gelen *tsifoni* kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.¹¹⁰ Yani Hz. Musa kraliyetle bağlantısı olan ve otorite sembolü olarak kabul edilen *hekat* asasıyla firavunun karşısına çıkmış ve bu asa yine kraliyetle bağlantısı olan ve korumanın sembolü olan *uraeusa* dönüşmüştür. Bu durum Hz. Musa’nın firavun ve etrafındaki kişiler tarafından, firavunun otoritesini ve gücünü tehdit eden bir büyücü olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Nitekim mucizelerin gösterilmesinin ardından firavun ve adamlarının Hz. Musa’nın bilge bir sihirbaz olduğunu ve sihriyle kendilerini yurtlarından etmek için geldiğini söylemeleri de bunu kanıtlar niteliktedir.¹¹¹

Hz. Musa’nın firavunun karşısına bu şekilde çıkması, firavunun bu durumu kendi gücü ve otoritesiyle Hz. Musa’nın gücünün ve otoritesinin kıyaslanacağı bir yarışa dönüştürmesine¹¹² ve “Hiç şüphelen olmasın ki biz sana, senin

“ayakları ve büyük bir ağız olan, görenlerin kalbini yerinden hoplatıcı, korkutucu bir ejderha” (İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, 11/6061) şeklinde yorumlanmıştır. Bursevî de yılanın büyüğünün *su’bân* şeklinde adlandırıldığını söylemiştir. Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhûl-Beyân Tefsiri* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1995), 6/81.

¹⁰⁸ en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31.

¹⁰⁹ Firidin, *Hz. Musa’nın Kanatları ve Yaşadığı Gerçek Dönem*, 105-108.

¹¹⁰ Rivlin, *al-Kur’an*, 1/159, 389. Bazı Kur’an çevirilerinde ise *su’bânın* karşılığı olarak *nahaş* kelimesi verilmiştir. Bk. Aharon ben Shemesh, *ha-Kur’an*, 97, 221; Rubin, *ha-Kur’an*, 133, 299; Reckendorf, *al-Kur’an o ha-Mikra*, 91, 215.

¹¹¹ el-A’râf 7/109-110; Yûnus 10/78; Tâhâ 20/57, 63; eş-Şuarâ 26/34-35.

¹¹² Tevrat’taki ilk belalardan olan kan (Çık.7:14-25), kurbağa (Çık.8:1-15) ve sivrisinek (Çık.8:16-19) belalarının engellenmek yerine büyücüler tarafından tekrar edilmesi, Hz. Musa ve

sihrine benzer bir sihir ile karşılık vereceğiz. Aramızda bir buluşma zamanı belirleyelim ve biz de caymayalım sen de cayma. Sececeğimiz yer, (herkesin gelip görebileceği) uygun bir yer olsun"¹¹³ şeklinde bir talepte bulunmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Hz. Musa *yevmu'z-zîmede* (süslenme günü/şenlik günü), kuşluk vaktinde toplanılmasını önermiştir.¹¹⁴

Belirlenen vakit geldiğinde sihirbazlar asalarını ve iplerini atmışlar, ortaya çıkan sahneden hem Hz. Musa¹¹⁵ hem de halk korkmuştur.¹¹⁶ Burada Hz. Musa'nın korku emaresi göstermesi ilginçtir. Bunun muhtemel iki sebebi vardır. Birincisi, Hz. Musa'nın sihirbazların asalarını yılanla çeviremeyeceğini ve kendisinin galip geleceğini düşünmesidir. İkincisi ise, ortaya çıkan yılanların kendisinin önceki yaptıklarından çok daha büyük ya da farklı bir şey olmasıdır. Kur'an, Hz. Musa'nın ve büyücülerin asalarını yere atınca ortaya çıkan şeyin ne olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmamaktadır. Tevrat'ta ise hem Hz. Harun'un asasının dönüştüğü yılan hem de sihirbazların asalarının dönüştüğü yılan *tannin* kelimesiyle ifade edilmiştir.¹¹⁷ Bazı Yahudi âlimler, *nahaş* ve *tannin* aynı şeyi ifade ettiğini iddia ederken, bazıları *tannin*'in farklı bir şey olduğunu ve bunun timsah olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁸

Tannin, timsah gibi daha büyük boyuttaki sürüngenleri ya da deniz canavarı ve *leviathanı* ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.¹¹⁹ *Tannin*'in özel-

büyücüler arasında var olan rekabeti göstermesi açısından ilginçtir.

¹¹³ Tâhâ 20/58.

¹¹⁴ Tâhâ 20/59.

¹¹⁵ Tâhâ 20/65-69.

¹¹⁶ el-A'râf 7/115-117.

¹¹⁷ Çık.7:10-12.

¹¹⁸ *Tora ve Aftara: Şemot*, ed. Moşe Farsi (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2017), 59. Cassuto'ya göre başlangıçta *nahaş* ardından *tannin* kelimesinin kullanılması mucizenin gerçekleştiği yerlerin farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. İlk başta asa yılanla çölde dönüştüğü için bu ortamla uyumlu olarak *nahaş* kelimesi kullanılmıştır. Sonrasında ise asa, Mısır'da ve firavunun önünde yılanla dönüştüğü için buna uygun olarak *tannin* kelimesi kullanılmıştır. Yani hadisenin gerçekleştiği arka planın değişmesi ortaya çıkan yılanın türünde de bir değişim yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bk. Umberto Cassuto, *A Commentary on the Book of Exodus* (Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 1997), 94. McCarthy'e göre yılan için kullanılan ifadede değişiklik yapılması, yazarın belalar başlamadan önce bölümün etkisini arttırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bk. McCarthy, "Moses' Dealings with Pharaoh: Ex 7,8-10,27", 340-341.

¹¹⁹ Tremper Longman III – David E. Garland (ed.), *The Expositor's Bible Commentary* (Grand Rapids: Zondervan, 2008), 1/401. *Tannin* kelimesinin işaret ettiği yılanı tanımlamanın mümkün olmadığını iddia eden Motyer'e göre, *tannin* büyüklük, korkunçluk ya da düşmanlığı vurgulamak amacıyla kullanılan bir kelimedir. Bk. J. A. Motyer, *Mısır'dan Çıkış: Uzun Yolculuk Dönemimiz*, çev. Nur Nirman (İstanbul: Haberci, 2012), 135. Ayrıca kelimenin Mısır ve firavun için kullanılan bir lakap olduğu da düşünülmüştür. Bk. Longman III – Garland, *The Expositor's Bible Commentary*, 1/376.

likleri, boyutu ve şekli hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte onun, büyük, güçlü ve zehirli olduğu düşünülmüştür.¹²⁰ Ancak Tanah'ta (Yasa'nın Tekrarı, 32:33; Mezmurlar, 91:13) *tannin*le paralel olarak yılan anlamındaki *peten* kelimesinin kullanılması ve benzer şekilde Ugarit metinlerinde ejderha anlamındaki *tnn* ile yılan anlamındaki *btn* kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanılmaları, *tannin*in timsahtan ziyade bir çeşit yılan ya da sürüngen bir canavar olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur.¹²¹ Sözlükte de *tannine* yılan, ejderha ve deniz canavarı şeklinde anlamlar verilmiştir.¹²²

Antik Mısır literatüründe *tannin*, Apep yılanına tekabül etmektedir.¹²³ Mısır mitolojisinde Apep, genellikle devasa bir yılan bazen de kocaman bir timsah olarak tasvir edilmiştir.¹²⁴ Kaosun ilksel gücü olan Apep, yokluğu simgelemektedir.¹²⁵ O, yılan formunda da tasvir edilen yaratıcı tanrının negatif karşılığıdır. İlahî düzene (*maat*) karşı bir tehdit olan Apep,¹²⁶ zamanın başlangıcından beri kaosun ilk sularında var olmuştur. Tanrı Ra'nın en büyük düşmanı olan Apep, sonsuza kadar ona saldırma ve yenilme döngüsü içindedir.¹²⁷

Ra ve Apep arasındaki bu mücadele ve Ra'nın yeraltı dünyasına yaptığı yolculuk *Amduat Kitabı*, *Geçitler Kitabı* ve *Mağaralar Kitabı*'nda anlatılmıştır.¹²⁸ Bu kitaplara göre, tanrı Ra yeraltı dünyasındaki yolculuğunu on iki saatte tamamlamış ve her bir saatte farklı bir manzarayla karşılaşmıştır. Onun Apep ile karşılaşması ise yedinci ve on ikinci saatte gerçekleşmiş, bu saatlerde Apep, tanrı Ra'nın kayığına saldırarak onu yok etmeye çalışmıştır. Başka tanrıların da yardımıyla Apep'in yok edilmesinin ardından tanrı Ra, yeraltın-

¹²⁰ Murison, "The Serpent in the Old Testament", 121.

¹²¹ Currid, "The Egyptian Setting of the 'Serpent' Confrontation in Exodus 7,8-13", 207; Currid, *Ancient Egypt and the Old Testament*, 87. *Tannin*le ilgili yapılan farklı yorumlar için bk. Golding, *Perceptions of the Serpent in the Ancient Near East*, 63.

¹²² Gesenius, "גִּנְיִן", 1072. Kelimenin kullanımıyla ilgili detaylı bilgi için bk. "Dragon", *Holman Illustrated Bible Dictionary*, ed. Chad Brand vd. (Nashville, Tennessee: Holman Reference, 2015), 441.

¹²³ Noegel, "Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus", 47; Noegel, "Musa ve Sihir: Çıkış Kitabı Üzerine Notlar", 165.

¹²⁴ Geraldine Pinch, *Handbook of Egyptian Mythology* (California: ABC-CLIO Inc, 2002), 106. Kitabın Türkçe çevirisi için bk. Geraldine Pinch, *Mısır Mitolojisi: Eski Mısır Tanrıları, Tanrıçaları ve Mitleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 172.

¹²⁵ Hart, "Apophis", *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, 31.

¹²⁶ Pinch, *Handbook of Egyptian Mythology*, 106; Pinch, *Mısır Mitolojisi*, 172.

¹²⁷ Richard H. Wilkinson, *Eski Mısır'ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa, 2016), 221.

¹²⁸ George Hart, *Mısır Mitleri*, çev. Mehmet Sait Türk (Ankara: Phoenix, 2017), 81-82. Bu kitapların içerikleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Erik Hornung, *Kadim Mısır Ötedünya Kitapları*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Kabcacı, 2006), 63-82; 85-98; 103-112.

daki yolculuğunu güvenli bir şekilde tamamlamış ve Khepri olarak yeniden doğmuştur.¹²⁹

Ra'nın yeniden doğması *maatın* yani ilahî düzenin devam ettiği anlamına gelmektedir. *Maatı* sürdürmek ise yalnızca tanrıların görevi değil aynı zamanda insanların da görevidir. Bu nedenle Mısırlı rahipler, yokluğun, kaotik güçlerin ve kötülüğün bedenleşmiş şekli olan Apep karşısında yaptıkları çeşitli büyüsel ritüellerle *maatı* devam ettirmeye çalışmıştır.¹³⁰ Aslında Apep, insanlar arasındaki asileri ve kaotik güçleri de sembolize etmektedir. Bu nedenle Mısırlı ya da yabancı olsun krala ve devlete karşı olan kişiler Apep'le özdeşleştirilmiş ve Apep'e karşı yapılan büyüsel ritüellerle hem gökteki hem de yeryüzündeki düşmanlar hedef alınmıştır.¹³¹

Antik Mısır'da büyüsel ritüeller belli saatlerde ve belli günlerde yapılmış, büyücüler de buna göre hazırlık yapmıştır. Mısırlılara göre, büyüün yapılması için seçilen saatin söylenen büyülerle ve anlatılan mitolojiyle de uyumlu olması gerekmektedir. Mısırlılar evrenin yenilendiği zamanın şafak vakti olmasından dolayı büyüsel ritüeller için en uygun zamanın şafak vakti olduğunu düşünmüştür.¹³² Bu bağlamda son karşılaşmanın vakti olarak kuşluk vaktinin seçilmesi dikkat çekicidir. Ayetin zahiri anlamından insanların bu vakitte toplanmasından dolayı kuşluk vaktinin seçildiği anlaşılmaktadır. Ancak kuşluk vakti Apep miti bağlamında değerlendirildiğinde, bu vakit Apep'in yenildiği, Ra'nın yeniden doğduğu ve *maatın* mevcut haliyle sürdürülmeye devam ettirildiği, yani Mısır'da her şeyin yolunda olduğuna dair ilk alametlerin açığa çıktığı zaman olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir vakitte asanın Apep'e dönüşmesi, mitle çelişen ve Ra'nın gücüne meydan okunan bir durumun açığa çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca güneşin doğması tanrı Ra ile özdeşleştirilen firavunun da otoritesini yeniden kazandığı ve kendini en güçlü hissettiği vakit olarak görülmektedir. Bu nedenle kuşluk vaktinin seçilmesi aynı zamanda firavunun otoritesine karşı da bir meydan okumadır.¹³³

¹²⁹ Detaylı bilgi için bk. Hart, *Mısır Mitleri*, 82-97. Ra ve Apep arasında yaşanan bu mücadelenin Hz. Musa'nın asasının yılana dönüşmesiyle ilişkisi bağlamında bir değerlendirmesi için bk. Şamlıoğlu, "Antik Mısır Mitolojisinde Apep-Ra Düellosu ve Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", 31-57. Ayrıca bk. Şimşir, *Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü*, 123-128.

¹³⁰ Ritüelle ilgili detaylı bilgi için bk. Richard J. Reidy, *Eternal Egypt: Ancient Rituals for the Modern World* (Bloomington: iUniverse, Inc., 2010), 149-184.

¹³¹ Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, 86.

¹³² Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, 76.

¹³³ Meral, *Sâmirî'nin Buzağısı*, 39.

2.4. Büyücülerin Asa ve İplerinin Yılana Dönüşmesi ve Hz. Musa'nın Asasının Büyücülerin Asalarını Yutması

*Yevmu'z-zîne*deki karşılaşmada büyücüler asalarını ve iplerini yere atarak onları yılana dönüştürmüştür. Bu durum büyücülerin de bu türden bir büyü-yü yapabilme yeteneğine ve bilgisine sahip olduklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. *Westcar Papirüsü*'nde¹³⁴ *khery hebet* rahiplerinin büyü yeteneğini gösteren bazı hikâyeler anlatılmaktadır. Bu hikâyelerden birine göre, *baş khery hebet* rahiplerinden biri olan Webainer adındaki rahibin karısı bir adama âşık olur ve onunla kameriyede akşama kadar vakit geçirir. Akşam olduğunda ise adam havuza gider ve yıkanır. Evin hizmetçisinin, durumu Webainer'e bildirmesi üzerine rahip, hizmetçisinden içerisinde büyü malzemelerinin olduğu kutuyu getirmesini ister. Getirilen kutudan balmumu alarak ona timsah şeklini veren rahip, balmumunun üzerine büyü sözler söyler. Hizmetçisinden de adam yine gelip; yıkanmak için suya girdiğinde balmumu timsahı arkasından suya atmasını ister.

Rahibin karısıyla adamın yine bahçedeki kameriyede buluşmasının ardından adam, akşam yıkanmak için havuza girer. Havuza girer girmez hizmetçi, balmumu timsahı suya atar ve timsah birden yaklaşık dört metre uzunluğunda gerçek bir timsaha dönüşerek adamı yakalar. Bu esnada yedi günlüğüne kralın yanında olan Webainer, yedi günün sonunda kralla birlikte havuzun kenarına gelir ve timsaha seslenip adamı getirmesini ister. Timsah ağzında hâlâ canlı olan adamla birlikte suyun içinden çıkar. Kral timsahı görünce onun korkunç görünümlü bir canavar olduğunu söyler ve Webainer eğilip timsaha dokunarak onu yeniden balmumuna dönüştürür.¹³⁵ Bu durum rahiplerin bu türden büyülere aşına oldukları ve cansız bir nesneyi canlı bir varlığa dönüştürebildikleri ihtimalinin var olduğunu göstermektedir.

Karşılaşma esnasında Hz. Musa'dan farklı olarak büyücüler asalarının yanı sıra iplerini de yere atmıştır.¹³⁶ Kaynaklarda Osiris Festivali esnasında

¹³⁴ Westcar Papirüsü dilsel açıdan en erken 12. Hanedanlıkla (MÖ. 1939-1760), doküman olarak MÖ. 1650-1550 yıllarıyla tarihlendirilmektedir. Papirüs; Imhotep, Webainer, Djadjaemankh ve Djedi adlı büyücülerle ilgili hikâyeler içermektedir. Bk. Salim, *Cultural Identity and Self-Presentation in Ancient Egyptian Fictional Narratives*, 34-35.

¹³⁵ Metnin hiyeroglif yazımı ve çevirisi için bk. Mark-Jan Nederhof, "Westcar Papyrus", *Rhio H. Barnhart: Ancient Egyptian Language Resources*, 1-60 (Erişim 5 Mayıs 2020). Metnin çevirisi için ayrıca bk. E. A. Wallis Budge, *Antik Mısır Büyüleri*, çev. Faruk Gültekin (İstanbul: Onbir Yayınları, 2015), 72-74; E. A. Wallis Budge, *Antik Mısır Edebiyatı: Yazınsal Metinler*, çev. Selin Albayrak (İzmir, Atlantis Yayınevi, 2009), 44-46; Adolf Erman, *Ancient Egyptian Literature* (London-New York: Routledge, 2009), 36-38; Kâmuran Şipal, *Mısır Masalları* (İstanbul: Cem Yayınevi, 2010), 15-18.

¹³⁶ Tâhâ 20/66; eş-Şuarâ 26/44.

yılanı sembolize eden iplerin yere atılarak parçalara ayrıldığı ve iplerin parçalanmasının kötü güçlerin alt edilmesini sembolize ettiğine dair ifadeler yer almaktadır.¹³⁷ Festival esnasında bu türden bir eylemde bulunulması, tanrı Horus (gök, güneş ve krallık tanrısı) ve tanrı Seth'le (çöl, şiddet, kaos, kuvvet, kurnazlık tanrısı) ilgili bir mite dayandırılmıştır. Mite göre tanrı Horus, öldürülen babasının intikamını tanrı Seth'ten almak ister. Bu süreçte birçok kişi gibi Seth'in sevgilisi olan tanrıça Taweret (hamile kadınların ve bebeklerin koruyucu tanrıçası) de Horus'un tarafına geçmek ister. Bu esnada onu takip eden bir yılan Horus'un adamları tarafından öldürülür. Bu günün anısına da insanlar yılanı sembolize eden ipleri ortaya atarak onu parçalamıştır.¹³⁸

Antik Mısır'da ip aynı zamanda doğüstü düşmanlara karşı savunma amaçlı kullanılan unsurlardandır. Büyücüler ipi karşı tarafı korkutmak amacıyla kullanmış, zararlı ruhları kementlerle ya da ağlarla yakalamıştır.¹³⁹ *Amduat* ve *Kapılar Kitabı*'nda Apep'in bağlanarak parçalara ayrıldığı,¹⁴⁰ ayrıca *Kapılar Kitabı*'nda ellerindeki ağlarla¹⁴¹ bir güç alanı oluşturuyormuş izlenimi veren kişilerin Apep'i bu şekilde saf dışı bıraktığından¹⁴² bahsedilmiştir. Bu durum, Hz. Musa'nın büyücüler tarafından düşman olarak algılandığı, karşılaşma esnasında onun alt edilmek istendiği ve rahiplerin buna göre hazırlıklarını yaparak geldiklerine işaret etmektedir. Hz. Musa'ya karşı büyücülerin bu türden bir tutum içerisinde olması anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü başlangıçta onların gözünde Hz. Musa mevcut siyasi ve dinî sistemi yıkmak için gelen bir kişi konumundadır.

Büyücülerin asalarını ve iplerini yere atmalarının ardından, Hz. Musa da asasını yere atmış ve asa büyücülerin asalarını ve iplerini yutmuştur. "Yutma" Antik Mısır'da kullanılan büyüsel bir tekniktir. Yutma eyleminin amacı yutulmuş nesneden bir fayda sağlamak, onun gücünü elde etmek ya da onu

¹³⁷ Robert William Mackay, *The Progress of the Intellect: As Exemplified in the Religious Development of the Greeks and Hebrews* (London: John Chapman, 1850), 2/46.

¹³⁸ Plutarch, *Moralia*, çev. Frank Cole Babbitt (Cambridge: Harvard University Press, 1936), V:19, 47.

¹³⁹ Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, 84.

¹⁴⁰ Hornung, *Kadim Mısır Ötedünya Kitapları*, 74, 95. *Kapılar Kitabı*'nda on birinci saatte geçen bu olayın detaylı anlatımı, hiyeroglif yazımı ve çevirisi için bk. *The Egyptian Book of Gates*, çev. Erik Hornung (Zurich: Living Human Heritage Publications, 2013), 362-399. *Amduat Kitabı*'nda ise yedinci saatte geçen olayın detaylı anlatımı için bk. E. A Wallis Budge, *The Egyptian Heaven and Hell* (London: Kegan Paul, Trench Trübner & Co. Ltd. 1905) 1/139-160.

¹⁴¹ Kur'an'da *hibâl* şeklinde geçen ip kelimesinin ağ anlamına da gelmesi bu noktada ilginç bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk. Kur'an Haritası, "Kök Kelimeler Dizini" (Erişim 7 Temmuz 2020).

¹⁴² Hornung, *Kadim Mısır Ötedünya Kitapları*, 94. Onuncu saatte geçen bu olayın detaylı anlatımı, hiyeroglif yazımı ve çevirisi için bk. *The Egyptian Book of Gates*, 328-361.

yok etmektir.¹⁴³ Antik Mısır dilinde “yutmak” anlamına gelen *aam* kelimesi, aynı zamanda “bilmek” anlamına da gelmektedir.¹⁴⁴ Büyüsel söyleşide de yutmak kelimesi bilmek anlamına, bir şeyin bilinmesi de onun üzerinde hâkimiyet kurmak anlamına gelmiştir. Bu bağlamda asanın sihirbazların asalarını yutması, sihirbazlar tarafından kendi güçlerinin ve bilgilerinin yutulması olarak algılanmıştır.¹⁴⁵ Bu durum, büyücülerin şaşırarak Musa’nın ve Harun’un rabbine inanmalarına neden olmuştur. Çünkü mevcut anlatılara göre cansız bir nesneyi canlı bir varlığa çevirmeye muktedir olan rahipler için Musa’nın yılanı dönüştürme asasının kendi asalarını yutması muhtemelen onların yeteneklerinin ötesinde bir durumdur. Nitekim Kur’an’da bundan önceki iki dönüşümde ortaya çıkan yılan için belli kavramlar kullanılmasına rağmen, burada herhangi bir kavram kullanılmaması, belki de Kur’an’ın dikkatleri ortaya çıkan yılandan ziyade asanın diğer asaları yutması hadisesine çekmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Apep’in “tüketen/yalayıp yutan” şeklinde de adlandırılması¹⁴⁶ yutma eylemiyle Apep arasında da bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Mısır ikonografisinde bir şeyin başka bir şey üzerinde resmedilmesi, üsttekinin altta kalan üzerinde hâkimiyet kurması, onu müttefiki haline getirmesi şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴⁷ Bu bağlamda Hz. Musa’nın asasının diğer asaları yutması yani onların üzerinde olması, asaların sahibi olan büyücülerin onun müttefiki haline gelmesi şeklinde yorumlanmaya açıktır. Nitekim hadisenin ardından büyücülerin, onun ve ilahının üstünlüğünü kabul ederek secdeye kapanmaları, onların Hz. Musa’nın müttefiki haline geldiklerini göstermektedir. Büyücülerin bu şekilde davranmaları firavunun başlattığı üstünlük yarışını kaybetmesine ve büyücülerin firavunun otoritesine karşı gelmelerinden dolayı ölümle tehdit edilmelerine¹⁴⁸ neden olmuştur.

Sonuç

Asanın yılanı dönüştürmesi mucizesini Kur’an, Tevrat ve Antik Mısır düşüncesi ışığında ele aldığımız bu çalışmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

I. Hz. Musa’nın karşılaştığı büyücüler muhtemelen Antik Mısır’da bilge-

¹⁴³ Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, 103.

¹⁴⁴ Adolf Erman - Hermann Grapow, *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache* (Berlin: Akademie-Verlag, 1971), 1/183-184; Ritner, *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, 106.

¹⁴⁵ Noegel, “Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus”, 49; Noegel, “Musa ve Sihir: Çıkış Kitabı Üzerine Notlar”, 168.

¹⁴⁶ W. R. Cooper, *The Serpent Myths of Ancient Egypt* (London: Robert Hardwicke, 1873), 33.

¹⁴⁷ Noegel, “Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus”, 48; Noegel, “Musa ve Sihir: Çıkış Kitabı Üzerine Notlar”, 167.

¹⁴⁸ el-A’râf 7/123-124; Tâhâ 20/71; eş-Şuarâ 26/49.

likleriyle ön plana çıkan *khery hebet* rahipleridir. Gizli bilgilere vakıf olan bu büyücülerin bir kısmı için profesyonel büyücü olmalarına işaret eden *rekh khet* (bilge) ifadesi kullanılmıştır. Hz. Musa'nın asa ve beyaz el mucizelerini gerçekleştirmesinin ardından da firavun onu bilge bir sihirbaz olarak değerlendirmiştir. Bu durum, Hz. Musa'nın firavun tarafından *khery khebet* rahipleriyle özdeşleştirilmiş olabileceği ihtimalini göstermektedir. Yani başlangıçta firavun ve çevresindekiler nezdinde Hz. Musa, bilge bir büyücü konumundadır.

II. Hz. Musa'nın taşıdığı asanın Mısır ikonografisinde otoritenin sembolü olan *hekat* asasına tekabül etme ihtimali bulunmaktadır. *Hekat* kelimesiyle aynı kökten gelen *heka* kelimesinin yönetici anlamına gelmesi, Allah'ın Hz. Musa'ya otorite vereceğini, mucizeler haricinde ona bir de *sultânin mubîn* vererek firavuna göndereceğini söylemesi, *sultânin mubîn* ifadesinin muhtemelen *hekat* asasına işaret ettiğini göstermektedir. Hz. Musa ve Hz. Harun'un *hekat* asasıyla firavunun karşısına çıkması ve kendilerinin firavunun Rabbi tarafından gönderilen elçiler olduklarını söylemeleri, tanrılar tarafından seçilmesinin alameti olarak *hekat* asasını taşıyan firavunun, direkt olarak Hz. Musa'ya "Rabbiniz kim?" diye sorarak kendi tanrısı tarafından gönderilip gönderilmediğini anlamaya çalışmasına neden olmuştur. Hz. Musa ise bir nevi "Ben senin Rabbin tarafından gönderildim. Elimdeki asa da işte bunun alametidir" mesajını vermektedir. Yani Allah, Hz. Musa'yı veziri ve asasıyla bir yönetici olarak donatmak suretiyle firavunun karşısına çıkarmıştır.

III. Hz. Musa'nın firavunla ilk karşılaşması esnasında asa, *su'bâna* yani Mısır kraliyet ikonografisinde önemli bir yeri olan *uraeusa* dönüşmüştür. Bu durum, Hz. Musa'nın firavunun karşısındaki konumunu netleştirmek amacıyla ona ilk başta asanın yılanı dönüşmesi mucizesinin verilmiş olduğunu göstermektedir. Çünkü esir bir halkın ferdi olan ve suçlu konumunda bulunan Hz. Musa'nın kraliyet sembollerinden biri olan *hekat* asasıyla gelmesi ve bu asayı firavunun karşısında *uraeusa* dönüştürmesi, aslında onun firavunla eşit bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu durum, firavunun çevresindekilerin ve tanrının oğlu olarak kabul edilen ve tanrılar tarafından kendisine siyasi ve dinî otorite verilen firavunun Hz. Musa'nın gelişini siyasi bir darbe olarak algılamasına neden olmuştur.

IV. Asanın son kez yılanı dönüşmesi esnasında ortaya çıkan yılan muhtemelen Mısır kültüründeki Apep'e tekabül etmektedir. Hem büyücülerin hem de Musa'nın asasının dönüştüğü yılan için aynı ifadenin kullanılması her iki tarafın da kaosun temsilcisi olan ve mevcut düzeni (*maat*) tehdit eden Apep

üzerinde hâkimiyet sahibi olduğu şeklinde bir izlenim oluşturmaktadır. Ayrıca asanın kuşluk vaktinde Apep'e dönüştürülmesi ve Apep'in büyücülerin asalarını yutması, tanrı Ra'nın ve büyücülerin otoritesinin hedeflendiğini ve bu durumun Hz. Musa'nın gelişinin Mısırlılar tarafından dinî bir darbe olarak da değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim Mısırlıların başlarına gelen diğer mucizelerin/belaların da mevcut dinî sisteme yönelik bir darbe niteliğinde olduğunu, tanrı Ra'dan başlanarak panteondaki önemli tanrıların her birinin hedef alındığını söylemek mümkündür.

V. Hz. Musa'nın kraliyet sembolleriyle firavunun karşısına çıkması, firavunun bunu otorite yarışına çevirmesini de beraberinde getirmiştir. Bu yarış kazanacağını düşünen firavun, Hz. Musa'dan herkesin katılacağı bir gün belirlemesini istemiş ve bu günde Hz. Musa ile büyücüler karşı karşıya gelmiştir. Bu durum asanın ikinci kez yılanı çevrilmesinin firavunun isteği üzerine tekrarlanan bir hadise olduğunu göstermektedir. Hz. Musa muhtemelen en yakın tarihte düzenlenen bir festivali karşılaşma günü olarak belirlemiştir. Bu durum asanın yılanı dönüşmesinin festival esnasında gerçekleştirilen ritüellerin bir parçası olmadığını göstermektedir. Ayrıca mucizenin halkın gözü önünde yapılması Allah'ın elçisi olan Hz. Musa'nın firavunun yolunun doğru olmadığını ve Allah'ın üstünlüğünü göstermesi açısından da muhtemelen alevi tebliğin başlangıcını teşkil etmiştir. Sonrasında gerçekleştirilen mucizelerle de hem halkın hem de firavunun Allah'a inanması sağlanmaya çalışılmıştır.

VI. Asanın yılanı dönüşmesi esnasında ortaya çıkan yılanın boyutunda ve türünde bir ilerleme olmuştur. Başlangıçta Allah, Hz. Musa'yı mucizeye alıştırmak için asayı normal boyutta bir yılanı dönüştürmüştü, Hz. Musa ise yilandan korkup kaçmıştır. Bu durum bazı araştırmacıların Hz. Musa'nın büyü ilmine vakıf olduğu şeklindeki iddialarını çürütür niteliktedir. Çünkü Hz. Musa profesyonel bir büyücü olsaydı ve bu ilme vakıf olsaydı, asanın yılanı dönüştüğünü gördüğünde bir korku emaresi göstermemesi beklenirdi. Kur'an'ın Hz. Musa'nın korkup kaçtığına dair detay bir bilgi vermesi ayrıca muhtelif ayetlerde onun konuşmasıyla ilgili bir probleminin olduğunu söylemesi, Musa'ya atfedilecek olan büyücü nitelendirmesini engellemeye yönelik özel bir detay olarak anlaşılabilir.

VII. Asanın yılanı dönüşmesi esnasında yaşananlar her ne kadar Allah'ın temsilcisi Hz. Musa ve Ra'nın temsilcisi firavun ve büyücüler arasında geçiyor gibi olsa da aslında bu insanları aşan kozmik bir mücadele söz konusudur. Nitekim firavunla Hz. Musa'nın ilk karşılaşmaları esnasında Hz. Musa'nın Allah'ı tanımlarken kullandığı "O yerin, göğün, bunlar arasında bulunanla-

rın; doğunun, batının ve bunlar arasında bulunanların, daha önceki atalarınızın Rabbi'dir" şeklindeki ifadeleri Mısır âlem tasavvurunda yer alan *duatın* (yer altı dünyası), yeryüzünün, ölüler diyarının ve göğün hepsinin hâkiminin Allah olduğunu gözler önüne sermekte ve Mısır tanrılarının güçsüzlüklerini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Adam, Baki. *Hazreti Musa: Bir Peygamberin Sıradışı Hayatı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2019.
- ben Shemesh, Aharon. *ha-Kur'an*. Tel Aviv: Hotsaat Sfarim Kami, 1978.
- Beydâvî. *Beydâvî Tefsiri: Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 3. Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013.
- Brown, Francis vd. *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament with an Appendix Containing the Biblical Aramaic*. Oxford: At the Clarendon Press, 1959.
- Brown, Nicholas R. "Come My Staff, I Lean Upon You: The Use of Staves in the Ancient Egyptian Afterlife". *JARCE* 53 (2017), 189-201.
- Brown, Nick. "Tutankhamun's Sticks". *American Research Center in Egypt*. Erişim 18 Nisan 2020. <https://www.arce.org/resource/tutankhamuns-sticks>
- Budge, E. A. Wallis. *A Short History of the Egyptian People: With Chapters on Their Religion, Daily Life etc.* London: J. M. Dent, 1914.
- Budge, E. A. Wallis. *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary*. 1. Cilt. London: John Murray, 1920.
- Budge, E. A. Wallis. *Antik Mısır Büyüleri*. çev. Faruk Gültekin. İstanbul: Onbir Yayınları, 2015.
- Budge, E. A. Wallis. *Antik Mısır Edebiyatı: Yazımsal Metinler*. çev. Selin Albayrak. İzmir: Atlantis Yayınevi, 2009.
- Budge, E. A. Wallis. *The Egyptian Heaven and Hell*. 1. Cilt. London: Kegan Paul, Trench Trübner & Co. Ltd. 1905.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhû'l-Beyân Tefsiri*. 6. Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 1995.
- Cassuto, Umberto. *A Commentary on the Book of Exodus*. Jerusalem: The Hebrew University Magnes Press, 1997.
- Clark, Rosemary. *The Sacred Magic of Ancient Egypt*. Minnesota: Llewellyn Publications, 2003.
- Cooper, W. R. *The Serpent Myths of Ancient Egypt*. London: Robert Hardwicke, 1873.
- Currid, John D. *Against the Gods: The Polemical Theology of the Old Testament*. Illinois: Crossway, 2013.
- Currid, John D. *Ancient Egypt and the Old Testament*. Michigan: Baker Books, 1997.
- Currid, John D. "The Egyptian Setting of the 'Serpent' Confrontation in Exodus 7,8-13". *Biblische Zeitschrift* 39 (1995), 203-224.
- David, A. Rosalie. *Handbook to Life in Ancient Egypt*. New York: Facts On File, Inc., Gözden Geçirilmiş Basım, 2003.
- Doxey, Denise M. "Priesthood". *OEAE*. ed. Donald B. Redford. 3/68-73. New York: Oxford University Press, 2001.

- "Dragon". *Holman Illustrated Bible Dictionary* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Basım). ed. Chad Brand vd. 441. Nashville, Tennessee: Holman Reference, 2015.
- Erman, Adolf - Grapow, Hermann. *Wörterbuch der Aegyptischen Sprache*. 1. Cilt. Berlin: Akademie-Verlag, 1971.
- Erman, Adolf. *Ancient Egyptian Literature*. London-New York: Routledge, 2009.
- er-Râzî, Fahrüddin. *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. 13. ve 16. Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Taberî Tefsiri*. çev. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya. 4. Cilt. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- et-Taberî, İbn Cerîr. *Târihu't-Taberî*. çev. Cemalettin Saylık. 1. Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Faulkner, Raymond O. *A Concise Dictionary of Middle Egyptian*. Oxford: Griffith Institute, Boris Jegorović tarafından modernize edilmiş basım, 2017.
- Firidin, Mete. *Hz. Musa'nın Kanatları ve Yaşadığı Gerçek Dönem*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2019.
- Fischer, Henry G. "Notes on Sticks and Staves in Ancient Egypt". *Metropolitan Museum Journal* 13 (1978), 5-32.
- Forshaw, Roger. *The Role of the Lector in Ancient Egyptian Society*. Oxford: Archaeopress Archaeolog, 2014.
- Gardiner, Alan H. *Ancient Egyptian Onomastica*. 1. Cilt. London: Oxford University Press, 1947.
- Gesenius, H. W. F. *Hebrew-Chaldee Lexicon to the Old Testament*. PDF: Baker Pub Group, 1990. <http://www.tyndalearchive.com/TABS/Gesenius/index.htm>
- Goedicke, Hans. "Hartummim". *Orientalia* 65 (1996), 24-30.
- Golding, Wendy Rebecca Jennifer. *Perceptions of the Serpent in the Ancient Near East: Its Bronze Age Role in Apotropaic Magic, Healing and Protection*. Güney Afrika: University of South Africa, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Graham, Geoffrey. "Insignias". *OEAЕ*. ed. Donald B. Redford. 2/163-167. New York: Oxford University Press, 2001.
- Hannig, Rainer - Vomberg, Petra. *Wortschatz der Pharaonen in Sachgruppen*. Mainz: Philipp von Zabern, 2012.
- Hansen, Nicole B. "Snakes". *OEAЕ*. ed. Donald B. Redford. 3/296-299. New York: Oxford University Press, 2001.
- Harris, Eleanor L. *Ancient Egyptian Divination and Magic*. York Beach, Maine: Samuel Weiser, Inc. 1998.
- Harris, J. R. *The Legacy of Egypt*. Oxford: Clarendon Press, 2. Basım, 1971.
- Hart, George. "Apophis". *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. 31-32. London: Routledge, 2. Basım, 2005.
- Hart, George. "Wadjet". *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*. 161. London: Routledge, 2. Basım, 2005.
- Hart, George. *Mısır Mitleri*. çev. Mehmet Sait Türk. Ankara: Phoenix, 2017.
- Hayes, William C. *The Scepter of Egypt: A Background for the Study of the Egyptian Antiquities in the*

- Metropolitan Museum of Art*. 1. Cilt. New York: Metropolitan Museum of Art, 1978.
- Hoffmeier, James K. *Israel in Egypt: The Evidence for the Authenticity of the Exodus Tradition*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Hornung, Erik. *Kadim Mısır Ötedünya Kitapları*. çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalıcı, 2006.
- Ikram, Salima. "Afterlife Beliefs and Burial Customs". *The Egyptian World*. ed. Toby Wilkinson. 340-351. London: Routledge, 2007.
- İbn Kesir. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. çev. Bekir Karlağa - Bedrettin Çetiner. 11. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1991.
- İmam Kurtübî. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 9., 13. ve 16. Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 2015.
- Katar, Mehmet. "Kur'an Kıssaları Bağlamında Yahudi (İsrail) Tarihi". *Kur'an'da Yahudiler*. ed. Ömer Faruk Harman. 123-276. İstanbul: Kuramer, 2019.
- Kur'an Haritası. "Kök Kelimeler Dizini". Erişim 7 Temmuz 2020. <http://kuranharitasi.com/kokler.aspx?kok=Hbl>
- Kutsal Kitap*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016.
- Lacovara, Peter. *The World of Ancient Egypt: A Daily Life Encyclopedia*. 2 Cilt. California: ABC-CLIO, LLC, 2017.
- Lichtheim, Miriam. *Ancient Egyptian Literature: The Old and Middle Kingdom*. 1. Cilt. Berkeley: University of California Press, 1973.
- Longman III, Tremper – Garland, David E. (ed.). *The Expositor's Bible Commentary*. 1. Cilt. Grand Rapids: Zondervan, Gözden Geçirilmiş Basım, 2008.
- Mackay, Robert William. *The Progress of the Intellect: As Exemplified in the Religious Development of the Greeks and Hebrews*. 2. Cilt. London: John Chapman, 1850.
- Manetho, with an English Translation*. çev., ed. William Gillan Waddell. Cambridge: Harvard University Press, 1940.
- McCarthy, Dennis J. "Moses' Dealings with Pharaoh: Ex 7,8-10,27". *The Catholic Biblical Quarterly* 27/4 (1965), 336-347.
- Meral, Yasin. "Hz. Lokman'ın Öğütleri ve Antik Mısır'ın Sebait Metinleri". *Milel ve Nihal* 15/1 (2018), 7-32.
- Meral, Yasin. "Hz. Musa'nın Hayatına Dair Bazı Değerlendirmeler". *Din ve Toplum* 4/3 (2015), 32-43.
- Meral, Yasin. *Sâmîrî'nin Buzağısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Meral, Yasin. *Yahudilerin Ahir Zamanı: Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- MET, The Metropolitan Museum of Art. "Leaders of the Aamu of Shu". Erişim 5 Mayıs 2020. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544548>
- MFA, Museum of Fine Arts Boston. "Front Side Panel of Outer Coffin of Djehutynakht". Erişim 19 Nisan 2020. <https://collections.mfa.org/objects/142815>
- Midrash of Rabbi Moshe Alshich on the Torah*. çev. Eliyahu Munk. 2. Cilt. Jerusalem-New York: Lambda Publishers, 2000.

- Moret, Alexander. *The Nile and Egyptian Civilization*. London: Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Motyer, J. A. *Mısır'dan Çıkış: Uzun Yolculuk Dönemimiz*. çev. Nur Nirman. İstanbul: Haberci, 2012.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 3. Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Murison, Ross G. "The Serpent in the Old Testament". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 21:2 (1905), 115-130.
- Nederhof, Mark-Jan. "Westcar Papyrus". *Rhio H. Barnhart: Ancient Egyptian Language Resources*. Erişim 5 Mayıs 2020. <https://rhbarnhart.net/Westcar.pdf>
- Newberry, Percy E. "The Shepherd's Crook and the So-Called "Flail" or "Scourge" of Osiris". *The Journal of Egyptian Archaeology* 15:1/2 (1929), 84-94.
- Noegel, Scott B. "Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus". *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 24 (1996), 45-59.
- Noegel, Scott B. "Musa ve Sihir: Çıkış Kitabı Üzerine Notlar". çev. Esra Erdoğan - İbrahim Emre Şamloğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/2 (2017), 161-182.
- Pinch, Geraldine. *Handbook of Egyptian Mythology*. California: ABC-CLIO Inc, 2002.
- Pinch, Geraldine. *Magic in Ancient Egypt*. London: British Museum Press, 1994.
- Pinch, Geraldine. *Mısır Mitolojisi: Eski Mısır Tanrıları, Tanrıçaları ve Mitleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Plutarch. *Moralia*. çev. Frank Cole Babbitt. 5. Cilt. Cambridge: Harvard University Press, 1936.
- Poole, Reginald Stuart. "Magic, Magicians". *Encyclopaedic Dictionary of the Bible: Comprising its Antiquities, Biography, Geography and Natural History*. ed. William Smith. 2/193-205. London: William Clowes and Sons, 1863.
- Ramban Commentary on the Torah*. çev. Rabbi Charles B. Chavel. 2. Cilt. New York: Shilo Publishing House, Inc., 1973.
- Reidy, Richard J. *Eternal Egypt: Ancient Rituals for the Modern World*. Bloomington: iUniverse, Inc., 2010.
- Remler, Pat. "Magicians". *Egyptian Mythology A to Z*. 20. New York: Chelsea House, 2010.
- Remler, Pat. "Uraeus". *Egyptian Mythology A to Z*. 194-195. New York: Chelsea House, 2010.
- Ritner, Robert K. "And Each Staff Transformed into a Snake: The Serpent Wand in Ancient Egypt". *Through a Glass Darkly: Magic, Dreams and Prophecy in Ancient Egypt*. ed. Kasia Szpakowska. 205-225. Swansea: The Classical Press of Wales, 2006.
- Ritner, Robert K. *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*. Chicago: The University of Chicago, 1993.
- Rivlin, Yosef Yoel. *al-Kur'an*. 2 Cilt. Tel Aviv: Hotsaat Dvir, 1987.
- Rogers, J. A. *World's Great Men of Color*. 1. Cilt. New York: Touchstone, 1996.
- Rubin, Uri. *ha-Kur'an*. Tel Aviv: Tel Aviv University Press, 2005.
- Ruiz, Ana. *The Spirit of Ancient Egypt*. New York: Algora Publishing, 2001.
- Salim, Rana. *Cultural Identity and Self-Presentation in Ancient Egyptian Fictional Narratives: An Intertextual Study of Narrative Motifs from the Middle Kingdom to the Roman Period*. Danimarka: University of Copenhagen, Doktora Tezi, 2013.

- Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Musa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Semantic Dictionary of Biblical Hebrew*. Erişim 5 Mayıs 2020. <http://semanticdictionary.org/dictionary/main.php?language=en>
- Shaw, Ian - Nicholson, Paul. "Crowns and Royal Regalia". *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*. 74-75. Cairo: The American University in Cairo Press, 2002.
- Şamlioğlu, İbrahim Emre. "Antik Mısır Mitolojisinde Apep-Ra Düellosu ve Hz. Musa'nın Yılına Dönüşen Asası: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61/1 (2020), 31-57.
- Şimşir, Muhammet Salih. *Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şipal, Kâmuran. *Mısır Masalları*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2010.
- The Egyptian Book of Gates*. çev. Erik Hornung. Zurich: Living Human Heritage Publications, 2013.
- The Geography of Strabo*. çev. Horace Leonard Jones. London: William Heinemann Ltd, 1930.
- Tora ve Aftara: Şemot*. ed. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., 2017.
- Türkçe Kur'an Mealleri. "Hud Suresi 96. Ayet". Erişim 4 Mayıs 2020. <http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=11&ayet=96>
- UCL, University College London. "Prophecy of Neferty". Erişim 25 Nisan 2020. <https://www.ucl.ac.uk/museums-static/digitalegypt/literature/nefertytransl.html>
- Wilkinson, Richard H. *Eski Mısır'ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları*. çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa, 2016.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumu Meâli*. çev. Abdülkadir Şener vd. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, Gözden Geçirilmiş 5. Basım, 2016.
- Zemahşerî. *Keşşâf Tefsiri: El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Çavâmidı't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. çev. Muhammed Çoşkun vd. 3. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Zvi Reckendorf, Hermann. *al-Kur'an o ha-Mikra*. Leipzig 1857.